

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ТАРИХ ИНСТИТУТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР
БЕРУВЧИ DSc.02/30.12.2019. Tar.56.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ
ТАРИХ ИНСТИТУТИ**

АБДУВАЛИ АБДУМУТАЛИБОВИЧ ЙЎЛДАШЕВ

**ХІХ АСР ОХИРИ – ХХ АСРНИНГ 20-ЙИЛЛАРИДА ТУРКИСТОН
ЁШЛАРИНИНГ ХОРИЖДА ТАЪЛИМ ОЛИШ МАСАЛАЛАРИ**

07.00.01 - Ўзбекистон тарихи

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент, 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати мундарижаси

Contents of abstracts of the doctor of philosophy (PhD) dissertation

Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)

Абдували Абдумуталибович Йўлдашев

XIX аср охири – XX асрнинг 20-йилларида Туркистон ёшларининг хорижда таълим олиш масалалари.....3

Abduvali Abdumutalibovich Yuldashev

The issues of education of Turkestan young people abroad at the end of the 19th century – in the 20-s of the 20th century.....25

Абдували Абдумуталибович Йўлдашев

Вопросы обучения Туркестанской молодежи за рубежом в конце XIX – в 20-е годы XX века.....47

Эълон қилинган ишлар рўйхати

List of published works

Список опубликованных работ.....51

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ТАРИХ ИНСТИТУТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР
БЕРУВЧИ DSc.02/30.12.2019. Tar.56.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ
ТАРИХ ИНСТИТУТИ**

АБДУВАЛИ АБДУМУТАЛИБОВИЧ ЙЎЛДАШЕВ

**ХІХ АСР ОХИРИ – ХХ АСРНИНГ 20-ЙИЛЛАРИДА ТУРКИСТОН
ЁШЛАРИНИНГ ХОРИЖДА ТАЪЛИМ ОЛИШ МАСАЛАЛАРИ**

07.00.01 - Ўзбекистон тарихи

**Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
АВТОРЕФЕРАТИ**

Тошкент, 2022

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида № В2022.3.PhD/Таг537 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифасида (www.fati.uz) ва "ZiyoNet" ахборот-таълим портали (www.ziynet.uz) тармоғига жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Нодира Абдуллаевна Мустафаева
тарих фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Бахтиёр Эргашевич Эргашев
тарих фанлари доктори, профессор

Абдулла Нуритдинович Расулов
тарих фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Ўзбекистон Миллий университети

Диссертация ҳимояси Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти ҳузуридаги илмий даражалар берувчи DSc.02/30.12.2019.Таг.56.01 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил 9 декабр соат 14:00 даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100047, Тошкент шаҳри, Яхё Гуломов кўчаси, Фанлар академияси асосий биноси 70-уй, 110-хона. Тел.: (99871) 233-54-70, (99871) 233-62-01; факс: (99871) 233-39-91; e-mail: info@fati.uz)

Диссертация билан Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Асосий кутубхонасида танишиш мумкин (___ рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100170, Тошкент шаҳри, Зиёлилар кўчаси, 13-уй. Тел.: (99871) 262-74-58, факс: (99871) 262-34-41).

Диссертация автореферати 2022 йил 18 ноябр куни тарқатилди.

(2022 йил 14 ноябрдаги 14-рақамли реестр баённомаси)

Азамат Зиё

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси, тарих фанлари доктори, профессор

Х.С. Жуманазаров

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш илмий котиби, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Н.А. Аллаева

Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги Илмий семинар раиси, тарих фанлари доктори

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳонда рўй бераётган глобаллашув ва интеграция жараёнлари таълим ва илм-фан ривожига бевосита таъсир кўрсатади. Бугунги кунда ривожланган хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш, илм-фан ютуқларини мамлакат шароитига мос равишда жорий этиш ҳамда такомиллаштириш дунё давлатлари тараққиётида муҳим вазифалардан биридир. Бу ўз навбатида халқаро таълим ва хорижий тажрибага бўлган эҳтиёжни оширомоқда. Замонавий ёшларнинг хорижий мамлакатлардаги таълим муассасаларига бориб, академик дастурлар асосида билим олишга бўлган интилишлари долзарб аҳамият касб этмоқда.

Дунёнинг етакчи илмий тадқиқот марказларида XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистондаги жадидчилик ҳаракати, унинг намояндалари фаолияти, илмий мерослари, ижтимоий, сиёсий ва маданий тараққиётга қўшган ҳиссалари билан бир қаторда ўлкадаги таълим ислохотларини ўрганишга эътибор қаратилмоқда. Хусусан, бу даврда Туркистон ёшларининг хориждаги таълимга бўлган эҳтиёжининг сабаблари, омиллари, зиёлилар ва ҳукуматнинг ёшларни чет элга таҳсил олиш учун юборишдаги саъй-ҳаракатлари, империя ва совет ҳокимиятининг ушбу жараёнга бўлган муносабати, ёшларнинг хориждаги таълими каби масалаларга катта қизиқиш билан қаралмоқда.

Сўнгги йилларда Ўзбекистонда таълим соҳасини ривожлантириш борасидаги хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш ва мамлакатимизга хос бўлган жиҳатларни эътиборга олган ҳолда таълим тизимининг миллий модели ишлаб чиқилиб, босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Ёшларни дунёнинг ривожланган мамлакатларида замонавий билим эгаллаши, амалий тажриба орттириши, илмий амалиёт ва малака оширишларига катта эътибор берилмоқда. Зеро, “ёшларимизнинг нуфузли хорижий олийгоҳларда таҳсил олиши учун ҳар томонлама кўмаклашишга алоҳида эътибор қаратамиз”¹, деб таъкидланиши ҳам таълимнинг стратегик аҳамиятга эга эканлигини кўрсатади. Шу жиҳатдан ушбу тадқиқот ёшларнинг хорижий мамлакатларда таълим олишининг тарихий илдизларини ўрганиш, унинг сабаб ва омилларини тадқиқ этишда долзарблик касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Хорижда истиқомат қилаётган ватандошлар билан ҳамкорлик соҳасида Ўзбекистон Республикаси давлат сиёсатини янада такомиллаштириш чоралари тўғрисида” 2018 йил 25 октябрдаги ПҚ-3982-сон қарори, “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сон ҳамда “Давлат хизматчилари ва мутахассисларни хорижда тайёрлаш ҳамда уларнинг салоҳиятини янада ошириш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 11 февралдаги ПФ-6168-сон фармонлари, шунингдек, соҳага оид бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишда мазкур диссертация муайян даражада хизмат қилади.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқи // Янги Ўзбекистон. 2020 йил, 26 декабрь.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантиришда инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мос келади.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Туркистон ёшларининг XIX аср охири – XX асрнинг 20-йилларидаги хорижий таълими масалалари бўйича яхлит ҳолатдаги махсус илмий тадқиқот яратилмаган. Шу билан бирга, бу масаланинг айрим жиҳатлари акс этган тадқиқотлар мавжуд. Мавзуга доир илмий адабиётларни *совет даври* ва *мустақиллик* йилларида Ўзбекистонда нашр этилган асарлар ва мақолалар ҳамда *хорижда* яратилган тадқиқотлар туркумига ажратиш мақсадга мувофиқ.

Совет даври адабиётларининг кўлами ва қамирови анча кенг бўлиб, ушбу даврдаги тадқиқотларнинг кўпчилиги коммунистик мафкура таъсирида ёзилган ва бир тарафлама ёндашилган. XX асрнинг 20-йилларида яратилган адабиётлар муаммонинг тарихшунослиги учун кўплаб далиллар келтириш билан бирга, ўзининг нисбатан ҳолислиги билан ажралиб туради. Бундай тадқиқотлар сирасига маърифатпарвар Садриддин Айний², Ф. Хўжаев³, М. Муҳаммаджонов⁴, шунингдек, рус шарқшунос олимлари И.И. Умняков, Г. Туркестанский ва А.Н. Самойлович асарларини келтириш мумкин⁵.

XX асрнинг 30 – 50-йиллари ўрталаригача бўлган даврда яратилган А. Аршаруни, Х. Габидуллин, Э. Мавлонийнинг асарларида жадидчилик ҳаракати совет мафкураси асосида салбий жиҳатдан баҳоланиб, ёшларнинг хориждаги таълими масаласи танқид қилинган⁶.

XX асрнинг 60-80 йилларда ҳам жадидчилик ҳаракатига доир жуда кўплаб тадқиқотлар қилинди. Аммо уларда ҳуқуқрон мафкуранинг таъсирида масаланинг айрим жиҳатларигагина эътибор қаратилиб, бир ёқлама ёндашув устунлиги кузатилади. Ушбу асарларда Россия империяси даврида хорижда таълим олиб қайтган ёшларнинг жадидчилик ҳаракати ва совет ҳокимияти йилларидаги фаолиятига эътибор қаратилган. Шундай тадқиқотларга К.Е. Бендриков, М.Г. Вахобов, Й. Абдуллаев, А. Бўтаҳўжаев, Г.М. Билолов, Х. Воҳидов ва бошқаларнинг асарларини қайд этиш мумкин⁷. Бу даврда

²Айний С. Бухоро жаллодларининг ўзаро музоҳабалари // Инқилоб. 1922. – № 7-8. – Б. 30-37; Ўша муаллиф. Бухоро инқилоби тарихи учун материаллар. – Москва: СССР халқлари марказий нашриёти, 1926. – 256 б.

³Хўжаев Ф. Бухоро инқилобининг тарихига материаллар. – Тошкент-Самарқанд: Ўздавнашр, 1926. – 140 б.

⁴Мўминжон Муҳаммаджон ўғли. Турмуш урунишлари. – Тошкент-Самарқанд: Ўздавнашр, 1926. – 345 б.

⁵Умняков И.И. К истории новометодной школы Бухара // Бюллетень САГУ. – Ташкент, 1927. – С. 81-98; Туркестанский Г. Кто такие были джадиды? – Ташкент, 1926. – 24 с.; Самойлович А. Первое тайное общество Младо-Бухарцев // Восток (журнал литературы, науки и искусства). Книга первая. – Петербург, 1922. – С. 97-99.

⁶Аршаруни А., Габидулин Х. Очерки панисламизма и пантюркизма в России. – Москва, 1931. – 141 с.; Мавлоний Э. Туркистонда 1905-1907 йиллардаги революция. – Тошкент: Қизил Ўзбекистон, 1955. – 36 б.

⁷Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924). – Москва, 1960. – 512 с.; Вахобов М. О социальной природе среднеазиатского джадидизма и его эволюции в период великой октябрьской революции // История СССР. 1963. – № 2. – С. 35-56; Абдуллаев Ю. Очерки по методике обучения грамоте и узбекской школе. – Ташкент: Учитель, 1966; Бутахўжаев А. Ўзбек совет зиёлиларининг шаклланиш тарихидан (1917-1920). Тарих фан. ном. дисс. – Тошкент, 1967. – 178 б.; Билолов Г. Хоразмда халқ маорифи тараққийси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1969. – 131 б.; Воҳидов Х. Просветительская идеология в Туркестане. – Ташкент, 1979. – 155 с.

яратилган Маҳмуд Ойқорлининг асарида хорижда ўқиб Туркистонга қайтмаган ёки муҳожирликка чиқиб кетган туркистонликлар фаолияти “реакцион” ҳаракат сифатида баҳоланди ва унда Усмон Хўжа, Вали Қаюмхон, Боймирза Хайит каби хориждаги туркистонлик зиёлилар ҳақида маълумотлар берилди⁸.

XX асрнинг 80-йилларида бошланган “Қайта қуриш” сиёсати сабабли миллий матбуот нашрларида Ўзбекистон тарихининг турли босқичлари, шу жумладан, Россия империяси даврида Туркистон минтақасида вужудга келган тараққийпарварлик ҳаракати хусусида илмий манбаларга асосланган, чуқур илмий-таҳлилий мақолалар нашр этила бошланди. Бу даврда нашр қилинган А. Қулиев, Н. Каримов, Б. Қосимов, Э. Каримов, Ҳ. Болтабоев, П. Мирза-Аҳмедова, Д. Рашидованинг асарлари жадидчилик ҳаракати ва унинг намояндаларига нисбатан ҳолисона баҳо берилганлиги билан ажралиб туради⁹. Ушбу давр охирларига келиб, адабиётшунос Ш. Турдиевнинг хорижда ўқиган ёшларга оид дастлабки мақолалари нашр этилди¹⁰.

Мустақиллик йилларида жадидчилик ҳаракати намояндаларининг ижтимоий, сиёсий ва маданий фаолияти ҳамда ёшларнинг хорижий таълим масаласи доирасида кўплаб тадқиқотлар олиб борилди. Уларга тарихчилар Д. Алимова¹¹, С. Агзамхўжаев¹², Р. Шамсутдинов¹³, Қ. Ражабов¹⁴, адабиётшунослар Б. Қосимов¹⁵, Н. Каримов¹⁶, У. Долимов¹⁷, Н. Наимов¹⁸,

⁸Ойқорли М. Туркистонни озод қилмоқчи бўлганларнинг ҳақиқий башараси. – Тошкент, 1963. – 67 б.

⁹Қулиев А. Икки халқ фарзанди // Гулистон. – 1988. – №11. – Б. 24; Каримов Н. Мавлоно Фитрат // Фан ва турмуш. – 1988. – № 7. – Б. 8-9; Қосимов Б. Абдурауф Фитрат - халқ фарзанди // Саодат. – 1989. – № 10. – Б. 7; Каримов Э. Фитратнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1990. – № 3. – Б. 45; Болтабоев Х. Номаълум Фитрат // Ёшлик. – 1990. – № 4. – Б. 34-37; Мирза-Аҳмедова П., Рашидова Д. Джадиди: кто они? // Звезда Востока. – 1990. – № 9. – С. 138-139.

¹⁰Турдиев Ш. Меросимизнинг бир саҳифаси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1989, 3 март; Ўша муаллиф. Маърифат қалдирғочлари // Ёшлик. – 1989. – № 7. – Б. 64-68.

¹¹Алимова Д. Историческое мировоззрение джадидов и их проекция будущего Туркестана / Из страниц борьбы за независимость и единство Туркестана. – Ташкент: Фан, 1996. – С. 20; Ўша муаллиф. Файзулла Хўжаев ва жадидчилик / Файзулла Хўжаев ҳаёти ва фаолияти ҳақида янги мулоҳазалар. – Тошкент, 1997. – Б. 37-47; Алимова Д., Голованов А. Ўзбекистон мустабид совет тузуми даврида: сиёсий ва мафкуравий таъйин оқибатлари. 1917-1990 йиллар. – Тошкент, 2000. – 70 б.; Алимова Д. История как история, история как наука. Т.1. История и историческое сознание. – Ташкент, 2008. – 280 с.; Феномен джадидизима. Т. 2. – Ташкент, 2009. – 170 с.; Ўша муаллиф. Жадидчилик феномени. – Тошкент: Akademnashr, 2022. – 272 б.

¹²Агзамхўжаев С. Бирлашмоқ маслагидаги толиблар // Ёш куч. – 1991. – № 5. – Б. 5; Ўша муаллиф. Туркистон мухторияти. – Тошкент: Маънавият, 2000. – 168 б.

¹³Шамсутдинов Р. Усмонхўжа Ватан хоини эмасди // Халқ сўзи. – 1991, 15 октябрь; Ўша муаллиф: Ўзбекистонда советларнинг қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари. – Тошкент: Шарқ, 2012. – 432 б.

¹⁴Ражабов Қ. Ўчиб, сўниб.. яна ёниш бор... // Жамият ва бошқарув. – 1997. – № 2. – Б. 37; Ўша муаллиф. Жадидчилик ва истиқлол // Жамият ва бошқарув. – 1999. – № 3-4. – Б. 41-49; Ўша муаллиф. Мустақил Туркистон фикри учун мужодалалар (1917-1935 йиллар). – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 32 б.; Ўша муаллиф. Файзулла Хўжаев (тарихий эссе). – Тошкент, 2011. 48 б.; Ражабов Қ., Хайитов Ш. Усмон Хўжа. – Тошкент, 2011. – 36 б.; Ражабов Қ., Иноятов С. Бухоро тарихи. – Тошкент: Tafakkur, 2016. 332 б.; Ражабов Қ. Вали Қюмхон // Турон тарихи. – 2014. – № 2-3. – Б. 15-16; Ўша муаллиф. Туркистон мухторияти вазирлари ҳамда миллий мажлис аъзолари ҳаёти ва тақдири. – Тошкент, 2021. – 92 б.

¹⁵Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Тошкент: Маънавият, 2002. – 400 б.

¹⁶Каримов Н. Истиқлолни уйғотган шоир. – Тошкент: Маънавият, 2000. – 88 б.; Ўша муаллиф. Биринчи дипломли агроном // Қишлоқ ҳаёти. 2001, 22 июнь; Ўша муаллиф: Turkiston talabalarining taqdiri tafsilotlari // Yoshlik. – 2019. – № 9. – Б. 21-31.

¹⁷Долимов У. Туркистонда жадид мактаблари. – Тошкент: Университет, 2006. – 126 б.

¹⁸Наимов Н. Мен яшашни истайман! (Роман-хроника). – Бухоро, 1994. – 326 б.; Ўша муаллиф. Бухоро жадидлари. – Тошкент: Фан, 2000. – 47 б.

Т. Қаххор¹⁹, Ҳ. Болтабоев²⁰, З. Абдирашидов²¹ ҳамда санъатшунос С. Аҳмедов²² каби олимларнинг тадқиқотларини келтириб ўтиш мумкин. Ушбу даврда яратилган коллектив монографиялар²³ ва республика ва халқаро конференцияларда²⁴ ҳам мавзу билан боғлиқ масалалар ёритилган.

Шунингдек, бу даврда Ш. Ҳайитов, К. Раҳмонов, А. Расулов, Р. Абдуллаев, Н. Мустафаева, А. Исоқбоев, Д. Жамолова, Д. Абдуллаев, Т. Нуридинов каби тарихчи олимлар тадқиқотларида жади́дчиликнинг ижтимоий, сиёсий, маданий масалалари билан бирга ёшларнинг хорижий таълимига ҳам эътибор қаратилди²⁵. Мазкур тадқиқотларда жади́дчилик ҳаракати ва ёшларнинг хорижий таълими масаласи ҳолис ва янги ёндашув асосида ўрганилди.

Мустақиллик йилларида Германияда таълим олган Туркистон ёшлари таълими ва тақдирига бағишланган махсус тадқиқотлар адабиётшунос Ш. Турдиев²⁶ ҳамда тарихчи Б. Ирзаев қаламига мансуб²⁷. Ш. Турдиев

¹⁹Тоҳир Қаххор. Хур Туркистон учун: Мақолалар. – Тошкент: Чўлпон, 1994. 112 б.

²⁰Болтабоев Ҳ. Фитрат ва жади́дчилик. Илмий-тадқиқий мақолалар. – Тошкент, 2007. – 286 б.

²¹Абдирашидов З. Аннотированная библиография Туркестанских материалов в газете «Таржуман» (1883-1917). – Токио, 2011. – 233 с.; Ўша муаллиф. Политические и интеллектуальные тенденции в Туркестане в начале XX века: Взгляд из Петербурга и Стамбула // *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 4 (2020): – С. 55-100.

²² Аҳмедов С. Мунаввар қори // Шарқ юлдузи. – 1992. – №5. – Б. 105-119; Ўша муаллиф. Ватанга жонин тиккан // Шарқ юлдузи. – 2002. – № 1. – Б. 146-151; Ўша муаллиф. Шоҳиди Эҳсон // *Ma'rifat*. 2004, 17 июнь; Ўша муаллиф. Хайруннисо // *Хуррият*. 2005, 7 декабрь; Ўша муаллиф. Убайдулла Хўжаев // *Жаҳон адабиёти*. – 2008. – № 8. – Б. 121-138.

²³ Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. Редактор: Р. Раджапова – Ташкент: Шарқ, 2000 – 672 с.; Ўзбекистон тарихи (1917 – 1991 йиллар). Иккита китоб. Биринчи китоб. 1917-1939 й. Масъул муҳаррирлар: Р. Абдуллаев, М. Рахимов, Қ. Ражабов. – Тошкент: O'zbekiston, 2019. – 560б.

²⁴Ўзбекистоннинг янги тарихи. Концептуал-методологик муаммолар / Республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент: Академия, 1999. – 94 б.; Марказий Осиё XX аср бошларида: ислохотлар, янгиланиш, тараққиёт ва мустақиллик учун кураш (жади́дчилик, мухториятчилик, истиқлолчилик). Халқаро конференция материаллари. – Тошкент: Маънавият, 2001. –142 б.

²⁵Ҳайитов Ш., Раҳмонов К. Бухоронинг хориждаги талабалари (XX асрнинг 20-йиллари). – Бухоро, 2003 – 26 б.; Ҳайитов Ш., Бадриддинов С., Раҳмонов К. Бухоро Халқ Совет Республикаси: иқтисодиёт, ижтимоий-сиёсат маданий ҳаёт (1920-1924 йиллар). – Бухоро, 2005 – 155 б.; Ҳайитов Ш. Ўзбек муҳожирилик тарихи. – Тошкент, 2008. – 208 б.; Ҳайитов Ш., Раҳмонов К., Аҳмадов О. Бухоро ва Бухорийларнинг жаҳоний шухрати. – Бухоро, 2020. – 208 б.; Раҳмонов К. Бухоро Халқ Совет Республикаси тарихи матбуот саҳифаларида (1920-1924 йиллар) – Тошкент, 2012 – 176 б.; Расулов А. Туркистон ва Волгабўйи, Уралолди халқлари ўртасидаги муносабатлар (1917-1924 йиллар). – Тошкент: Университет, 2005 – 199 б.; Абдуллаев Р. Туркистон жади́длари ва XX аср бошларида мусулмон дунёсидаги мафкуравий жараёнлар // *O'zbekiston tarixi*. 2010. – № 2. – Б. 39-42; Ўша муаллиф. Национальные политические организации Туркестана в 1917-1918 годы. – Ташкент, 2014. – 219 с.; Мустафаева Н. XX аср 20-30 йилларида Ўзбекистон маданиятининг асосий йўналишлари ва муаммолари давр тарихшунослигида: Тарих фан. ном. дисс. – Тошкент, 1999. – 160 б.; Ўша муаллиф. Туркистон маорифи XX асрнинг 20-йиллари муаллифлари назарида // *O'zbekiston tarixi*. – 2004. – № 3. – Б. 33-45; Ўша муаллиф. XX аср Ўзбекистонда маданият ва тафаккур. Тарихшунослик таҳлили. – Тошкент, 2014. – 334 б.; Исоқбоев А. Туркистон ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётида татар-бошқирд маърифатпарварларининг фаолияти (XIX аср охири - XX аср бошлари) тарих фан. ном. дисс. – Наманган, 2008. – 179 б.; Жамолова Д. Бухоро амирлигида жади́дчилар ва қадимчилар фаолияти (XIX аср охири – XX аср бошлари). – Тошкент: *Muharrir*, 2021. – 168 б.; Абдуллаев Д. Ўзбекистонда хайрия ва ҳомийликнинг ривожланиш тарихи (XIX аср иккинчи ярми – XXI аср бошлари): Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация автореферати. – Тошкент, 2019. – 53 б.; Нуридинов Т. Бухоро Халқ Совет Республикасининг ташқи алоқалари (1920-1924 йй.). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертация автореферати. – Фарғона, 2021. – 54 б.

²⁶Турдиев Ш. Олмонияда ўқиганлар қисмати // Гулистон. – 1991. – № 1. – Б. 28-29; Ўша муаллиф. Улар Германияда ўқиган эдилар. – Тошкент: Фан, 1991. – 71 б.; Ўша муаллиф. Улар Германияда ўқиган эдилар // Шарқ юлдузи. – 1992. – № 10. – Б. 104-114; Ўша муаллиф. Илм излаб, нур излаб // Халқ сўзи, 2000, 8 июнь; Ўша муаллиф. Профессор Иброҳим Ёркин // *Жаҳон адабиёти*. – 2002. – № 6. – Б. 145-151; Ўша муаллиф. Саттор Жаббор қисмати // *Маърифат*. – 2005, 11 июнь.; Ўша муаллиф. Улар Германияда ўқиган эдилар. – Тошкент: Академ хизмат, 2006. – 256 б.; Ўша муаллиф. Маърифатпарварлардан бири... // Шарқ юлдузи. – 2009. – № 2. – Б. 172-180 ва бошқалар.

Германияда ўқиган ўн етти талабанинг фаолияти ва тақдирини кенг ёритган бўлса, Б. Ирзаев Туркистон даврий матбуоти ҳамда махсус архивларда сақланаётган мавзуга оид ҳужжатлар асосида унга кўшимча янги маълумотларни киритгани билан мазкур мавзуни бойитишга хизмат қилди.

Хорижий муаллифлар ҳам Туркистон ёшларининг хориждаги таълими масаласини ўрганганлар. МДХ давлатлари тадқиқотчилари И. Гилязов, М. Боқиев, Н. Гафаров, Л. Тузбекова, С. Брежнева, Р. Хақимов, А. Шарипов ва бошқалар томонидан муаммонинг баъзи жиҳатлари ўрганилди²⁸. Аммо амалга оширилган тадқиқотларнинг аксариятида объектнинг бошқа масалага қаратилганлиги боис умумий ва масаланинг айрим жиҳатларига эътибор қаратиш билан чекланилган.

XX асрнинг 90-йилларигача бўлган даврда Ҳ. д'Энкауссе, Э. Олворт каби хорижий тадқиқотчилар²⁹ Россия империяси мустамлакаси даврида яратилган рус шарқшунослари ҳамда жадид зиёлилари қаламига мансуб ишлар асосида Туркистон ёшларининг хорижий таълими масалаларини ёритган. Совет ҳокимияти йилларида ёшларнинг хорижий таълимига оид маълумотларни эса муҳожирликда яшаб қолган туркистонликларнинг шахсий архиви ва оғзаки тарих манбалари асосида яратганликлари билан аҳамиятли эканлигини таъкидлаш зарур.

Кейинги йиллардаги Адиб Халид, Б. Ярашевский, И. Балдауф, Хисао Коматцу, Э. Яман, Темурхўжа ўғли, А. Андижон, Ҳ. Торун ва бошқа муаллифларнинг тадқиқотлари Ўзбекистондаги архив, кутубхоналардан кенг фойдаланилган ҳолда ҳамда хорижий архивлар, шунингдек, муҳожирликда яшаб қолган зиёлилар, талабалар шахсий архивларини илмий истеъмолга киритганлиги билан қимматлидир³⁰.

²⁷Ирзаев Б. Туркистон жадидларининг “Кўмак” ташкилоти. – Тошкент, 2016. – 148 б.; Ўша муаллиф. Ўзбек ёшлари ва хорижий таълим. – Тошкент, 2017. – 208 б.; Ирзаев Б., Раҳмонова Ю. Хоразм вилояти хотира китоби. – Тошкент: Akademy Nashr, 2019. 240 б.; Ирзаев Б. “Кўмак” – Туркистон тараккийпарварлари ташкилоти // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2020, 7 август; Ўша муаллиф. Биринчи ўзбек агрономи // Янги Ўзбекистон. 2020, 25 август ва бошқалар.

²⁸Гилязов И.А. Общество поддержки российско-мусульманских студентов, 1918-1925 // Эхо веков. – 1996. – № 3/4. – С.193-199; Бақиев М.И. История просветительного движения и свабодомыслия в Средней Азии, конец XIX – начало XX века: Дисс. док. ист. наук. – Душанбе, 2000. 283 с.; Тузбекова Л.С. Медресе “Галия” – высшее мусульманское учебное заведение Башкортостана (1906-1919). – Уфа, 2007. – 147 с.; Брежнева С.Н. Передовая культура джадидов в Средней Азии в начале XX века // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2008. – № 10. – С. 50-55; Хақимов Р.С. Джадидизм (реформированный ислам). – Казань: Институт истории АН РТ, 2010. – 208 с.; Гафаров Н. Джадидизм в Средней Азии в конце XIX – начале XX вв. док. ист. наук. – Душанбе. 2013. 349 с.; Шарипов А.А. Роль медресе “Хусейния” в формировании возрождении мусульманского образования в Оренбургском крае. – Казань, 2014. – 213 с.

²⁹Carrere d'Encausse H. Reforme et Revolution chez les musulmans de l'Empire Russe. Boukhara. 1867-1924.-Paris, 1966. – 312 p.; Allworth E. Central Asia: A Century of Russian rule. – Newyork-London: Columbia University Press, 1967. – 549 p.

³⁰Khalid Adeeb. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidizm in Central Asia. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1998. – 336 p.; Yarashevskiy B. Bukharan Students in Germaniy, 1922-1925 / Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt Digitale Bibliothek des Sondersammelgebietes Vorderer Orient Bamberger Zentralasienstudien Baldauf, Ingeborg. – Berlin, 1994; Baldauf I. Jadidism in Central Asia within Reformism and Modernism in the Muslim World // Die Welt des Islams. 41, no. 1 Mar. 2001. – P. 72-88; Komatsu Hisao. 20 Yuziyil baslarinda Orta Asyada Turkuluk ve devrim hareketleri. – Ankara, 1993. – 80 s.; Yaman E. Osmanlidan Gunumuze Turkistan-Turkiye kulturel ileskilerine genel bir bakis / Islami arastirmalar dergisi. Cild: 12, sayi 2. 1999. – S. 191-200; Timur Kocaoğlu. Turkistanda Yenilik Hareketleri ve ihtilaller. 1900-1924: Birinci Baski: – Haarlen, 2001. 505 p.; Andican Ahat. Cedidizm'den Bağımsizliğe Hariçte. Turkistan Mucadelesi. Birinci Baski. – Istanbul: Emre Yayinlari, 2003. 702 s.; Hakan Torun. Tahir Cagatay'in hayati ve faaliyetleri. Yuksek lisans tezi. – Istanbul, 2002. – 152 s.

Диссертация тадқиқотининг диссертация бажарилаётган илмий-тадқиқот муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институти илмий-тадқиқот ишлари режасининг ОТ-Ф1-132-сонли “Ўзбекистон давлатчилиги тарихи тарихшунослиги: назарияси ва шаклланишининг тарихий босқичлари (2017-2020)” номли фундаментал илмий лойиҳаси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади XIX аср охири – XX асрнинг 20-йилларида Туркистон ёшларининг хорижда таълим олиш масалалари, таълим турлари, талабалар ижтимоий ҳаёти ва кейинги тақдирини очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистон минтақасида тараққийпарварлик ҳаракати ва унинг ёшларни хорижда таълим олишига кўрсатган таъсири ҳамда натижаларини таҳлил қилиш;

Туркистон маърифатпарвар сармоядорлари ва зиёлилари томонидан тузилган хайрия жамиятлари, шунингдек, уларнинг ёшларни хорижда таҳсил олишида кўрсатган ёрдамларини очиб бериш;

Россия империяси мустамлакачилиги даврида хорижда таълим олган ёшлар фаолияти, уларнинг Туркистондаги жаҳидчилик ҳаракатига таъсирини ёритиб бериш;

совет ҳокимияти йилларида Туркистон ёшларини хорижга юборишдаги зиёлилар ташаббуси билан ташкил этилган жамият ва уюшмаларнинг ўрнини аниқлаш;

XX асрнинг 20-йилларида хорижга ёшларни юборишда ҳукумат ташкилотларининг тутган ўрнини таҳлил қилиш;

Туркистон ёшларининг хорижий ўқув юртларидаги таълим жараёни, уларнинг кундалик ҳаёти ва иқтисодий, ижтимоий муаммоларини очиб бериш;

Ўзбекистон ССР тузилганидан сўнг хорижда таҳсил олаётган ёшларга совет ҳукуматининг муносабатини ва уларнинг кейинги тақдирини ёритиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида XIX аср охири – XX аср 20-йилларида Туркистон ёшларининг хориждаги таълими масалалари белгиланган.

Тадқиқотнинг предметини Россия империяси ва совет ҳокимияти йилларида Туркистон ёшларининг хорижий таълими, ташкил этилган тузилмалар ва бу жараёнларда миллий зиёлилар ҳамда ҳукуматнинг фаолиятини илмий ўрганиш ташкил қилади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда тарихий изчиллик, хронологик, қиёсий ва мантиқий таҳлил, тизимлаштириш каби усулларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистон маърифатпарварлари, сармоядорлари ўз ҳисобларидан “Жамияти имдодия”, “Тарбияи атфол”, “Турон” жамиятларини тузганликлари, совет йилларида Туркистон АССРда миллий зиёлилар ҳукуматга ёрдам бериш мақсадида “Кўмак” уюшмаси ва “Нашри маориф” жамияти ташкиллаштирганликлари, бу жамиятлар томонидан ҳомийлик, хайрия асосида йиғилган маблағларни иқтидорли ёшларни топиш ва хорижга ўқишга юбориш, чет элларда ўқиётган талабаларни моддий ҳамда маънавий қўллаб-қувватлашга йўналтирганликлари далилланган;

1920-1924 йилларда ТАССР, БХСР, ХХСР ҳукуматларининг иқтисодий аҳволидан келиб чиқиб, ёшларнинг хориждаги таълимига эътибор турлича бўлганлиги, бунда БХСР ҳукуматининг РСФСР билан шартномасига мувофиқ имтиёзларнинг мавжудлиги, хориждаги ваколатхоналари ва чет эллар билан савдо алоқалари ўрнатганлиги, имкониятлари мавжудлиги боис ўз талабалари билан бир қаторда, ТАССР ва ХХСР ёшларини ҳам Германиядаги таълимига кўмак берганлиги исботланган;

XX асрнинг дастлабки чорагида хорижда ўқиган туркистонлик ёшлар таълим даврида ўзаро бир-бирларини моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлашни мақсад қилиб, Истанбулда “Бухоро таъмили маориф”, Уфада “Туркистонлик талабалар жамияти”, Германияда “Туркистон талабалар уюшмаси”, Туркияда “Туркистон турк ёшлари бирлиги” номли бирлашмалар тузганликлари, турли маданий тадбирлар ташкил этиш орқали ўз миллий маданиятини чет элларда тарғиб қилишга хизмат қилганликлари аниқланган;

XX асрнинг 20-йилларида Европадаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, иқтисодий танглик ҳолати туфайли туркистонлик талабалар моддий муаммоларга дуч келганлиги оқибатида баъзи ёшлар ўқишни тўхтатишга мажбур бўлганлиги, бу вазиятда БХСР ҳукумати ўз талабалари таъминотида маблағлар миқдорини ошириб борганлиги, ТАССР ҳукумати томонидан эса бу иш тўғри йўлга қўйилмаганлиги, ХХСР ушбу масалада эътиборсиз бўлганлиги далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйдагилардан иборат:

Тадқиқот жараёнида Туркистон ёшларининг хориж мамлакатларида таълим олиш масалалари билан боғлиқ 500 дан ортиқ ҳужжатлар, шундан 100 дан ортиқ турли мазмундаги аризалар, 7 та “Кўмак” уюшмасига тегишли, 20 дан ортиқ Туркистон АССР ва Ўзбекистон ССР Маориф комиссарлиги ҳузуридаги стипендия комиссияси баённомалари, 15 га яқин талабалар мактублари, ҳисоботлар ва бошқа кўплаб архив ҳужжатлари, матбуот манбалари тадқиқ этилиб, талабалар юборишдаги жараёнлар, уларнинг таълими, иқтисодий муаммолари, ёшларнинг хориждаги маданий жамиятлари, ютуқлари ҳамда тақдири масалалари очиб берилган.

Совет ҳокимияти йилларида Туркия ва Германияда таълим олган Туркистон минтақаси ёшларининг рўйхати манбалар, ҳужжатлар асосида тузилиб илмий истеъмолга киритилган.

Хорижда таълим олиб муҳожирликда қолган ҳамда мамлакатга қайтиб кейинчалик қатағонга учраган ўзбек миллий кадрларининг таржимаи ҳоли ва фаолияти ҳақидаги маълумотлар қайта тикланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги. Диссертацияда тарих фанида тан олинган усул ва ёндашувларнинг қўлланилганлиги, бирламчи манбаларга асосланганлиги, мавзуга оид кўп турдаги адабиётлардан фойдаланилганлиги, хулоса, таклиф, тавсияларнинг амалиётга жорий этилганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан асосланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти XIX аср охири – XX аср 20-йилларида хорижда таълим олган ёшлар тарихини ўрганиш орқали илмий-назарий билимларни янада чуқурлаштириш, ҳозирги кундаги хорижда таълим олиш ва

стажировкаларнинг амалий аҳамиятини тушунишда, таълим сиёсатида хорижий таълимнинг ўрни ва аҳамиятини кенгроқ англаш ҳамда ҳаётий татбиқи, ушбу масалага доир илмий хулосаларни амалиётга жорий этилиши билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маънавий ривожланиши, маданий меросини тадқиқ этишга бағишланган мақсадли давлат дастурлари бажарилиши, бугунги кунда ўзбек ёшларининг хорижда таълим олишини йўлга қўйишда тажриба ва ибрат вазифасини ўтайди. Шунингдек, тарихий билимларни ривожлантиришга, яратилаётган Ўзбекистон тарихи фани дарсликлари ва ўқув қўлланмаларнинг мукаммаллашувига хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. XIX аср охири – XX асрнинг 20-йиллари Туркистон ёшларининг хорижда таълим олиши масалалари тадқиқоти бўйича олинган илмий натижа ва таклифлар асосида:

Туркистон АССР, БХСР, ХХСР ҳукуматлари ёшларининг хориждаги таълимига турлича эътибор қаратганлиги, бунда БХСР ҳукуматининг сиёсий ва иқтисодий имкониятлари нисбатан кенг эканлиги боис ўз талабалари билан бир қаторда, ТАССР ва ХХСР ҳукуматларидан Германияга борган айрим талабалар таъминотини қоплашда ёрдам берганилиги, туркистонлик талабалар хорижда таълим олиши жараёнида муаммоларга учрагани, ёшларнинг хорижий таълимида “Кўмак” уюшмаси, “Нашри маориф” жамиятининг алоҳида ўрни бўлганлиги каби илмий натижалар Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институтида бажарилган ОТ-Ф1-132 “Ўзбекистон давлатчилиги тарихи тарихшунослиги: назарияси ва шаклланишининг тарихий босқичлари” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган. (Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг 2022 йил 17 июндаги 3/1255-1428-сон маълумотномаси). Натижаларнинг жорий қилиниши совет ҳокимияти ҳукмронлиги йилларида Туркистон ёшларининг хорижга юборилиши тарихи, моҳияти ҳамда унинг аҳамиятини ўрганиш учун кенг имконият яратган.

Туркистон ёшларининг хорижда таълим олиш масаласи ва ундаги муаммолар, жадид маърифатпарварлари ҳамда маҳаллий тадбиркорлар томонидан ташкил этилган хайрия жамиятлари ва уларнинг ёшлар таълимига ёрдами, таълим жараёнидаги муаммолари, чет элда таълим олиб келган ёшларнинг ўз юртидаги фаолияти, тақдирига оид маълумотлардан “O‘zbekiston tarixi” телеканалининг “Tarixiy savol” кўрсатуви сценарийларини тузишда фойдаланилган. (O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi “O‘zbekiston” teleradiokanali” давлат муассасасининг 2021 йил 14 декабрдаги 01-4/4-1867-сон маълумотномаси) Тадқиқот натижалари Ўзбекистон тарихини янада чуқурроқ ўрганишга, бугунги ёшларнинг хорижда таълим олишига бўлган мақсадларини тўғри йўналтириш ва уларни ватанпарварлик руҳида тарбиялашда хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 6 та халқаро ва 6 та республика илмий-амалий анжуманларида апробациядан ўтган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертация мавзуси бўйича жами 22 та илмий иш чоп этилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ОАК докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини

чоп этиш учун тавсия этилган илмий нашрларида 10 та мақола (9 та республика ва 1 та хорижий журналларда) чоп этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, учта боб, хулоса, фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати ҳамда иловадан иборат. Диссертациянинг тадқиқот қисми 155 бетни ташкил қилади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида танланган мавзунинг долзарблиги асосланиб, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти ҳамда предмети белгилаб олинган. Ишнинг фан ва технологияларни ривожлантиришнинг муҳим йўналишларига мослиги кўрсатилган ҳамда илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган. Олинган натижаларнинг ишончлилиги асосланган ҳолда назарий ҳамда амалий аҳамияти очиб берилган. Тадқиқот натижаларининг амалиётга жорий этилиши, апробацияси бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **XIX аср охири – XX аср бошларида Туркистон ижтимоий-маданий ҳаётидаги ўзгаришлар, жади́дчилик ва ёшларнинг хорижда таълим олишга интилиши** деб номланган биринчи боби Туркистон генерал-губернаторлиги, Бухоро амирлиги ва Хива хонлигидаги ижтимоий-маданий ҳаёт ёшларнинг хорижда таълим олишига бўлган эҳтиёж, ушбу даврда хорижда таълим олган ёшлар ва уларнинг таълимдан кейин Туркистондаги фаолияти масалаларига бағишланади.

Мазкур бобнинг биринчи параграфи *“Минтақада тараққийпарварлик ҳаракати ва унинг ёшларни хорижда таълим олишига кўрсатган таъсири”* деб номланиб, унда Туркистон генерал-губернаторлиги, Бухоро амирлиги, Хива хонлигидаги ёшларнинг хорижий таълими ва унга жади́дчилик ҳаракатининг кўрсатган таъсири таҳлил этилган.

Туркистон ёшларининг хорижий таълими XIX аср охири – XX аср бошларида вужудга келган жади́дчилик ҳаракати билан узвий равишда ривожланиб борди. Ёшларнинг хорижий таълимига Туркистонга кириб келган янгиликлар ва хориж мамлакатларидаги ўзгаришлар ўз таъсирини кўрсатган. Туркистон жади́дларининг мақсад ва вазифаларида миллий кадрлар ҳамда уларни тайёрлаш учун хорижга талаба юбориш масаласи асосий ўринда бўлганлигини кўриш мумкин.

Дастлаб Туркистон ёшлари Петербург ва Россиянинг бошқа шаҳарларига давлат ва ҳукумат ишлари, тиббиётдан, Миср ҳамда Арабистонга диний илмлардан таҳсил олишга бордилар. Жади́длар тараққиётда олдинда бўлган давлатларда мутахассислар тайёрлаш учун ёшларни ушбу мамлакатга бориб таълим олишларида амалий чоралар билан бирга, миллий матбуот саҳифаларида ҳам тарғиб қилганлар³¹.

XX аср бошларида бир гуруҳ Туркистон ёшлари Уфадаги “Олия”, “Усмония”, Оренбургдаги “Хусайния”, Қозондаги “Муҳаммадия”

³¹ Маҳмудхўжа ибн Бехбудхўжа хатиб. Тамин истикбол // Шуҳрат. 1908, 7 февраль.

мадрасаларига бориб таълим олдилар. XX асрнинг иккинчи ўн йиллигида ушбу мадрасаларда туркистонлик ёшларнинг таълим олиши анча ортган.

Ёшларнинг хорижий таълимида Туркистонда тузилган хайрия жамиятларининг ўрни катта бўлган. Тошкентда 1909 йилда тузилган “Жамияти имдодия”, 1913 йил охирида тузилган “Турон” жамияти аъзолари ёшларни хорижга юбориш ва таълим жараёнида моддий ҳамда маънавий жихатдан қўллаганлар. Хайрия жамияти аъзоси Мунавварқори Абдурашидхонов бир қанча ёшларни хорижга ўқишга яширин юбориб турган³². 1910 йилги маълумотга кўра 100 га яқин туркистонлик ва бухоролик ёшлар Истанбулда таълим олганлар³³.

Истанбул дорилфунуни Туркиянинг энг йирик олий таълим муассасаларидан бири эди. Университетда ўқиш пуллик бўлиб, ҳар бир талаба учун бошидан икки ярим лира олинган. Дорилфунунда талабаларга араб, форс, француз ва немис тиллари ҳам ўқитилган. Айрим фанлар учун амалий лабораториялар ташкил этилган³⁴.

Бухоро амирлиги ва Хива хонлигида ҳам замонавий миллий кадрлар ва ёшларнинг хорижий таълим масаласи долзарб саналган. Бу ерлик ёшлар XIX аср охири – XX аср бошларида Европа ва Шарқ мамлакатларидаги бир қанча хориж таълим муассасаларида таҳсил олганлар. Жумладан, бухоролик йирик савдогар Ҳожи Абдурауф Мирзохидбой ўғли Мирзо Сирожиддин Ҳаким Бухорийни (1877-1913) 1903 йилда Эронга юбориб, Техрондаги Америка тиббиёт коллежида ўқитган. Мирзо Сирожиддин олий таълимни Швейцариянинг Берн университети тиббиёт факультетида олган³⁵. Манбаларда қайд этилишича, Бухоро амирлигидаги ёшлар XIX аср охири – XX аср бошларида Францияда ҳам таълим олганлар³⁶.

Бухоро амирлигида ҳам ёшларни қўллаб-қувватлаш мақсадида 1909 йилда “Тарбияи атфол” яширин жамияти тузилади. Улар жамият томонидан ташкил қилинган мактабларда ўқиган ўқувчиларни хориждаги таълим муассасаларига ўқишга юбора бошладилар. Бадавлат оила болалари ўз ҳисобига, камбағал оила фарзандлари эса яширин жамият маблағи билан таълим олишга юборилган. “Тарбияи атфол” яширин жамияти ёрдамида 50 дан ортиқ бухоролик ёшлар Истанбулда таълим олган. Архив ҳужжатларида ёзилишича, 1914 йилга келиб биргина Бухоронинг ўзидан 250 дан ортиқ талаба Туркиянинг турли таълим муассасаларида ўқиган³⁷.

Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II даврида мамлакатнинг ижтимоий-маданий ҳаётида кенг кўламли ислоҳотлар ўтказилиб, хонликка кўплаб

³² Ёш туркистонли. Гаспирали Исмоилбек номи “Таржимон” газетасининг чиқанлигини 50 йиллиги муносабати ила // Ёш Туркистон. – 1933. – № 41. – Б. 10; Иброҳим Ёрқин. Хотиралар. Туркчадан таржимон ва нашрга тайёрловчи Ш. Турдиев. // Жаҳон адабиёти. – 2002. – № 6. – Б. 137-138.

³³ Ўзбекистон Миллий архиви (кейинги ўринлар ЎзМА тарзида берилди), И-461-жамғарма, 1-рўйхат, 1260-йиғмажилд, 18-варақ.

³⁴ Каримий Ф. Истанбул мактаблари ҳақида бир қадар маълумот // Шўро. – 1913. – № 7. – Б. 213.

³⁵ Исоқова М. Сайёҳатдан шифокорлик сари ёхуд Мирзо Сирожиддиннинг “Тухфаи аҳли Бухоро” асари хусусида // INFOLIB. – 2020. – № 2. – Б. 67.

³⁶ Поездка бухарцев в Париж // Туркистон вилоятининг газетаси. 1910, 24 январь.

³⁷ ЎзМА, И-461-жамғарма, 1-рўйхат, 2115-йиғмажилд, 19-варақ.

хориждаги ўзгаришлар кириб келди, жумладан, нашр учун босмахона, шифохона, почта-телеграф хизмати ва янги усул мактаблари ташкил этилди. Хонликдаги тараққийпарвар бойлар томонидан 1904 йилда “Жамияти хайрия” тузилган. Унинг асосий вазифаси Хива хонлигида янги усул мактаблари ташкил этишга қаратилган эди³⁸. Хориждаги янгиликлардан хабардор бўлган хивалик тараққийпарвар кишилар XIX аср охирларидаёқ фарзандларини хориж давлатларига таълим олиш учун юбордилар. Жумладан, хивалик Муҳаммад Аминиддин ўғли дастлаб Истанбулда, 1893-1897 йилларда эса Франциянинг Тулуза шаҳридаги ирригация коллежида таълим олганлигини айтиб ўтиш мумкин³⁹.

XX аср бошларида айрим хивалик ёшлар кўшни мамлакатлардаги ислоҳ қилинган мадрасаларда ҳамда Истанбулда таълим олдилар. Масалан, Бекжон Раҳмонов 1913-1918 йилларда Истанбулдаги ўқитувчилар семинарияда ўқиди⁴⁰. Бу олий таълим муассасаси кўпгина тилларни, диний ва дунёвий билимларни ўргатар эди.

“Хорижда таълим олиб қайтган ёшларнинг Туркистондаги фаолияти” деб номланган қисмда XX асрнинг дастлабки йилларида хорижда таълим олиб қайтган ёшлар ўлкадаги жадиличлик ҳаракатига қўшилиб, жамият тараққиёти йўлида хизмат қилдилар. Кўплаб ёшлар жадиждар томонидан ташкил этилган янги усул мактабларида, хайрия жамиятлари, матбуот ва театр жамоалари ривожланишида ёрдам бердилар. Улар дастлаб жадид мактабларида таълим берган бўлсалар, кейинчалик ана шу мактаблар раҳбарига айландилар.

Хорижда таълим олган ёшлар жадиждарнинг “Самарқанд”, “Ойна”, “Садои Туркистон”, “Садои Фарғона”, “Нажот”, “Кенгаш”, “Хуррият” каби газета ва журналларда ўзларининг мақолалари билан иштирок этдилар.

Бухоро жадиличлик ҳаракатининг таниқли намоёндалари орасида Усмон Хўжа, Абдурауф Фитрат, Отаулла Хўжаев, Абдуқодир Муҳиддинов каби Туркияда таълим олиб қайтган ёшлар бор эди⁴¹. Улар Истанбулдаги таълими давридаёқ ўз қарашлари билан Туркистоннинг келажagini яратиш ва ундаги муаммоларга назар ташладилар.

Хивалик Муҳаммад Аминиддинов 1897 йилда Франциянинг Тулуза шаҳридаги ирригация коллежини тамомлаб Хивага қайтгач, Амударёда ташкил қилинган флотилиянинг ўқув курсига раҳбар қилиб тайинланди.

Умуман олганда, ушбу ёшлар Туркистоннинг ижтимоий маданий фаолиятида фаол куч бўлиб, мамлакат тараққиёти учун турли соҳаларда фаолият олиб бордилар. Улар ҳукумат муассасаларида, маориф, матбуот, театр ва бошқа соҳаларда ишлаб жамият тараққиёти учун хизмат қилдилар.

Диссертациянинг Туркистон АССР, Бухоро ва Хоразм Халқ Совет Республикаларида ёшларнинг хорижда таълим олиш масалалари номли

³⁸ Билолов Г. Хоразмда халқ маорифи тараққийси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1969 – Б.18.

³⁹ Бекмуҳаммад У. Жайхунни жилавланган мироб // Камалак. 2004, 4 декабрь. Қўшжонов О. Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар (XIX аср иккинчи ярми – XX аср биринчи чораги). – Тошкент: Abu matbuot-konsalt, 2007. – Б. 271.

⁴⁰ Матқаримов М. Хоразм Республикаси: давлат тузилиши, нозирлари ва иқтисоди. – Урганч, 1993. – Б. 28.

⁴¹ Ражабов Қ. XX аср бошларида Туркистон ёшлари // Ҳуқуқ ва бурч. – 2008. – № 2 – Б. 41.

иккинчи бобда маҳаллий зиёлилар томонидан тузилган миллий жамиятларнинг иқтидорли ёшларни хорижий таълимга йўналтиришдаги фаолияти ҳамда ҳукуматнинг бу борадаги амалий ҳаракатлари боғлиқлигида таҳлил қилинган.

Иккинчи бобнинг *“Ёшларни хорижга юборишда миллий зиёлилар фаолияти ҳамда жамиятлар ва уюшмаларнинг ўрни”* деб номланган биринчи параграфда Туркистонда фаолият юритган маърифий жамиятларнинг хорижий таълимга эътибори, хусусан, “Кўмак” уюшмасининг ёшларнинг чет мамлакатларга юбориш борасида саъй-ҳаракати ёритиб берилган.

Туркистонда сиёсий жараёнлардаги ўзгаришларга қарамай, ижтимоий-маданий ҳаётда ёшларнинг хориж мамлакатларида таълим олиши давом этди. Ёшларни хорижда таълим олиши ғояси Абдурауф Фитрат бошчилигида 1919 йилда Тошкентда ташкил этилган “Чифатой гурунги” ташкилоти мақсадларида ҳам бор эди⁴². Гурунгдаги зиёлилар ёшларнинг хорижда таълим олиш ҳаракатларида ғоявий кўмакчи бўлдилар.

Ҳукуматнинг маориф идораларида ҳам ёшларнинг хорижда таълим олиши масаласи аста-секин муҳокамага тортилди. Туркистондан четга бориб ўқиш учун 1921 йил бошларида “Ўзбек билим ҳайъати” томонидан лойиҳа тузилиб, бир неча ўқувчиларнинг рўйхати олиниб ҳукуматга топширилган. Аммо бу ҳаракат ўз натижасини бермайди.

Туркистон ёшлари орасида кўтарилган хорижга бориб таълим олиш ҳаракати зиёлилар ва ёшлар ташаббуси билан тузилган “Кўмак” уюшмаси атрофида яна жонланади. 1922 йил май ойида уюшманинг низоми ҳукуматга тақдим қилиниб, “Билим кенгаши” томонидан тасдиқланган⁴³. “Кўмак” уюшмасининг асосий мақсади этиб, ўзбек талабаларининг хорижда ва РСФСР олий ва ўрта ўқув муассасаларида ўқиш учун ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш эди⁴⁴. Уюшма ўз низомидан келиб чиқиб, хайрия йиғиш, иқтидорли ёшларни тўплаш ва уларни хорижга юбориш ишларини амалга оширди.

“Кўмак” уюшмасининг йиғилишларида ариза билан мурожаат қилган ёшлар масаласи муҳокама қилинган. 1922 йил 10 августдаги уюшманинг ҳайъат йиғилишида 15 та Германияга кетувчи ёшлар, 1922 йил 14 августдаги йиғилишида эса, Россиянинг Москва ва Петербург шаҳарларига кетувчи 25 талаба рўйхати тасдиқланган⁴⁵.

Туркистон АССР ҳукуматида 1922-1923-ўқув йили бошланиши олдидан хорижга кетувчи ёшларни юбориш ишлари амалга оширилди. “Кўмак” уюшмасида фаолият олиб борган ёшларнинг кўпчилиги ана шу жараёнда хорижга кетди. Уюшманинг марказий бошқаруви Салимхон Тиллахоновга топширилган⁴⁶. Бироқ уюшманинг марказий қўмитасини қайта тузишга ҳукумат томонидан имкон берилмади, лекин унинг вилоят ва туманлардаги бўлимларида хайрия йиғиш ишлари давом этган.

⁴² Турдиев Ш. Улар Германияда ўқиган эдилар. – Тошкент, 2006. – Б. 226.

⁴³ ЎзМА, Р-34-жамғарма, 1-рўйхат, 1380-йиғмажилд, 119-варақ.

⁴⁴ ЎзМА, Р-34-жамғарма, 1-рўйхат, 1380-йиғмажилд, 463-варақ.

⁴⁵ ЎзМА, Р-34-жамғарма, 1-рўйхат, 1380-йиғмажилд, 158, 410-варақлар.

⁴⁶ ЎзМА, Р-34-жамғарма, 1-рўйхат, 1380-йиғмажилд, 403-варақ.

Маърифатпарвар Саидносир Миржалиловнинг ташаббуси билан 1921 йилда “Туркистон” савдо-саноат ширкати тузилган. С. Миржалилов ширкат фойдасига тушган маблағининг маълум қисмини хорижга юборилаётган ёшлар фойдасига сарфлаган. Ушбу ширкат зиёлилар томонидан тузилган “Нашри маориф”⁴⁷ жамияти фаолиятини ривожлантириш ва оммалашувида ёрдам берган. “Нашри маориф” жамиятининг бошқа худудларда шўьбалари очилган. Жамият Туркистон, Россия ва хориждаги олий ўқув юртларидаги талабаларнинг сонини ошириш ва уларга ёрдам беришни мақсад қилган.

Умуман олганда, Совет ҳокимияти йиллари Туркистонда зиёлилар томонидан ташкил этилган жамият ва уюшмалар саъй-ҳаракатлари натижасида кўплаб маҳаллий ёшлар хориж мамлакатларида таълим олиш учун юборилди. Ушбу жамиятлар орқали уларга моддий ва маънавий кўмак берилди.

Ушбу бобнинг иккинчи параграфида ТАССР, БХСР, ХХСР ҳукумати ташкилотлари томонидан ёшларни хорижга юбориш масалалари таҳлил қилинган.

ТАССР Халқ маориф комиссарлиги ҳузуридаги “Ўзбек илмий комиссияси”да 1921 йил 23 апрель ҳамда шу йилнинг 7 майда бўлиб ўтган йиғилишида ёшларнинг хорижий таълими ҳам кун тартибига кўйилди⁴⁸. Бироқ ушбу масала бўйича қабул қилинган қарорлар юзага чиқмади. Шунга қарамай, “Ўзбек илмий комиссияси” ва “Кўмак” уюшмаси ҳаракати билан ҳукумат ёрдамида ёшларни хорижга юборишга эришилди. ТАССРда 1922 йил бошланган хорижга талаба юбориш сафарбарлигида 11 нафар талабани ҳукумат ҳомийлигида таълим олишига рухсат берилган. Унга кўра, Халқ таъминоти комиссарлигига 4 киши, Пахта кўмитасига 2 киши, Ипакчилик бўлимига 2 киши, Ер-сув комиссарлигига 2 киши қилиб ажратилган ҳолда белгиланган⁴⁹. Бир нафар талабанинг хориждаги таълими жараёнидаги моддий эҳтиёжларини маориф комиссарлиги ўз зиммасига олган.

Туркистон АССР ҳукуматидан ушбу даврда Туркияга талаба юбориш масаласи ҳам кўйилган, бироқ, у ердаги сиёсий вазият сабаб ҳукумат томонидан амалга ошмай қолган⁵⁰. Шунга қарамай мустақил равишда бир неча ёшлар Туркияга бориб таълим олган⁵¹.

Туркистон АССРдаги ёшларни хорижга юбориш ишлари Бухоро Халқ Совет Республикасида ҳам амалга оширилди. БХСР ҳукумати раҳбарлари мамлакатдаги ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётни ривожлантиришга катта эътибор қаратдилар.

Бухоро ҳукумати ўзининг Москвадаги элчихонаси орқали Германия элчихонаси билан ўзаро алоқа боғлаб, ёшлар таълими масаласида ёзишмалар

⁴⁷ “Нашри маориф” жамияти 1923 йилнинг январь ойида Мунавварқори Абдурашидхонов ва бир гуруҳ зиёлилар ташаббуси билан тузилган. Абдурашидхонов М. Танланган асарлар. Тошкент: Ma’naviyat, 2003. – Б. 128-129.

⁴⁸ Турдиев Ш. Улар Германияда ўқиган эдилар. – Тошкент, 2006. – Б. 10.

⁴⁹ ЎзМА, Р-34-жамғарма, 1-рўйхат, 1380-йиғмажилд, 296-варак.

⁵⁰ ЎзМА, Р-34-жамғарма, 1-рўйхат, 1380-йиғмажилд, 493-варак.

⁵¹ Ёқуб. Илк хожа // Ёш Туркистон. – 1934. – № 50. – Б.14; Yaman E. Osmanlidan Gunumuze Turkistan-Turkiye kulturel ileskilerine genel bir bakis / Islami arastirmalar dergisi. Cild: 12, sayi 2. 1999. – S.198.

олиб борган⁵². Бухоро Халқ маориф нозирлиги 1922 йилда Чоржўйда ёшлар учун немис тилини ўргатувчи махсус курслар ташкил қилинди. Германияга юбориладиган талабаларнинг таълимини ташкиллаштириш учун 1922 йил 13 августда ҳукумат томонидан уч кишидан иборат комиссия тузилади (Олимжон Идрисий, Абдувоҳид Бурҳонов, Ф.А. Кемниц)⁵³. Ушбу комиссия билан бирга Бухородан 46 киши Германияга юборилди.

БХСР ҳукумати бир гуруҳ ёшларни Туркияга ҳам таълим олиш учун юборди. Бухоро Халқ маориф нозирлиги 1922 йил 6 декабрдаги 3887-рақамли мактубида Туркияга юборилаётган 30 нафар талаба ва улар билан бирга 200 пуд юкларини манзилига етказишда БХСРнинг хорижий ишлар нозирлигидан ёрдам сўралган⁵⁴. Ҳукумат ёрдами билан Туркияга юборилган 25 нафар бухоролик талабалар Трабзон султонияси ва Қастамону шаҳарларида таълим олган⁵⁵.

БХСР ҳукумати ТАССРга нисбатан сиёсий жиҳатдан бир қадар эркинроқ бўлиб иқтисодий аҳволнинг яхшилиги натижасида ҳукумат ҳомийлигида кўпроқ талаба юборишга эришди. Бухоро ҳукумати нафақат ўзининг, балки ТАССР ва ХХСРдан келган ёшларни ҳам ўз талабалари сафига қўшишган эди.

Хоразм Халқ Совет Республикасида ҳам ёшларни хориж мамлакатларида таълим олиши масаласи кўтарилиб, иқтидорли талабалар рўйхати тузилган. Туркистон даврий нашрларида Германияга ўқишга борадиган ўқувчилар рўйхатида Хивадан 5 киши номи қайд этилган⁵⁶. Аммо Германияга таълим олиш учун 2 нафар хоразмлик талаба ўқишга борган, қолганлари ҳақида маълумотга эга эмасмиз. Хорижга борган икки талабанинг бири ўз ҳисобидан, иккинчиси эса БХСР ёрдами билан ўқиганлигини кўриш мумкин⁵⁷.

Мавжуд адабиётлар ва манбалардаги маълумотлардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, Туркистондан совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида 70 дан ортиқ талабалар Германияда, 50 га яқин ёшлар Туркияда таълим олганлар.

Диссертациянинг **“Талабаларнинг хориждаги таълим жараёнлари, кундалик ҳаёти ва кейинги тақдири”** деб номланган учинчи бобда ёшларнинг хориждаги таҳсили, талабаларнинг иқтисодий муаммолари, таълим соҳасида эришган ютуқлари, хориж таълимидан кейинги тақдирлари ёритилган.

“Ёшларнинг хориждаги таълим жараёни” қисмда Туркистон ёшларининг хориждаги ҳаёти, уларнинг таълими, тил ўрганиши, хорижий муаллимлари билан туркистонлик талабаларнинг муносабатлари таҳлил этилган.

Жумладан, Германияга борган бухоролик ёшлар дастлаб махсус 6 ойлик тил курсларида немис тилини ўрганганлар. Улар турли йўналишларга тақсимланганлар. Бир гуруҳ ўқувчилар пансионга жойлаштирилган, бир

⁵²Германияга талабалар юбормак ишларининг бориши // Бухоро ахбори. 1922, 27 июль.

⁵³ Германияга талабалар кетадур // Бухоро ахбори. 1922, 28 август; ЎзМА, Р–56-жамғарма, 1-рўйхат, 35-йиғмажилд, 27-варақ.

⁵⁴ ЎзМА, Р–56-жамғарма, 1-рўйхат, 13-йиғмажилд, 4-варақ орқаси.

⁵⁵Усманий туркларнинг бу кунги ҳоли // Бухоро ахбори. 1922, 31 декабрь.

⁵⁶ Сирожий. Германияда ўқувчи мусулмонлар // Қизил байроқ. 1922, 31 август.

⁵⁷ Салимхон. “Кўмак”нинг жавоби // Туркистон. 1923, 29 июль; ЎзМА, Р–56-жамғарма, 1-рўйхат, 224-йиғмажилд, 96-варақ орқаси.

гуруҳи завод-фабрикаларга амалий билимларни олиш учун юборилган, яна бир гуруҳи олий таълим олиш учун хонадонларга жойлашган.

Пансион ўқувчилари хусусий муаллимлар, тарбиячи, шифокор ва ҳамширалар назорати остида бўлган. У ерда ёшларга немис тилида ўқиш, ёзиш ва мулоқот қилиш ҳамда бошқа фанлардан бошланғич билимлар ўргатилган⁵⁸. Айрим тил курсларида ўқиган Туркистон ёшларининг билим ва тил ўрганиш савияси юқори баҳоланган. 1923 йилдан тил ўрганиш курсини тамомлаган туркистонлик ёшлар олий ўқув юртлари, гимназия ва ўрта саноат мактабларига ўқишга кирганлар. Гимназия шаҳодатномаси даражасидаги ҳужжат билан борган туркистонлик ёшлар Германиянинг маориф идоралари томонидан ўрганилиб олий таълим муассасаларига имтиҳонсиз қабул қилинган. Ана шу жараёнда бир неча туркистонлик ёшлар олий таълим муассасаларига кириб таълимларини бошладилар. Шунингдек, ҳужжатлари Германия маориф нозирлиги томонидан тан олинмаган ёшлар гимназия даражасидаги мактабларнинг сўнгги синфларида ўқидилар.

1924 йилги маълумотга кўра 16 нафар туркистонлик талабалар ўрта саноат мактабларида таълим олган. Улардан 6 нафари зироат мактабларида, машина ва фабрика техникумларида 5 нафар, электротехника соҳасидаги техникумда 1 та, матбаа техникумида 2 нафар ва яна 2 та талаба кўнчилик техникумида ўқиган⁵⁹.

Пансиондаги 18 нафар бухоролик ёш ўқувчилари кейинчалик Кёслин шаҳридаги гимназияда ўқишларини давом эттирган. Улар учун гимназияда махсус бир синф очилган⁶⁰. Бу ёшларга ўз она тилини унутиб юбормаслиги учун махсус ташкил этилган синфда туркча дарслар ҳам ўқитилган.

Туркияга борган ёшлар қишлоқ хўжалиги, педагогика, шифокорлик каби йўналишларда таълим олдилар. Жумладан тошкентлик Файзи Ёқуб 1923 йилда Истанбулдаги педагогика олий билим юртининг физика-математика бўлимида, Солиҳ Исмоилбек ва Маждиддин Аҳмадбеклар эса Истанбул университетининг тиббиёт факультетида таълим олганлар.

1923 йилнинг сентябрида Германияда Саидали Усмон, Аҳмад Шакурий ва Саттор Жаббор каби туркистонлик талабалар иштирокида “Кўмак” номли журнал чиқарилган. Унда талабаларнинг илм-фан, техника, адабиёт ва санъатга бағишланган мақолалар, шеърлар ва мактублари чоп этилган. Германиядаги ёшлар 1924 йилда Туркистон талабалар уюшмаси номли жамият тузганлар. Унга туркистонлик талабалардан Абдуваҳоб Муродий бошчилик қилган⁶¹.

Туркияда таълим олаётган ёшлар ҳам 1927 йил 29 сентябрда Истанбулда “Туркистон турк ёшлари бирлиги” номи билан жамият тузадилар. Ушбу жамият Туркияда туркистонлик ёшларни турли ўқув юртларга жойлаштириб, таълим олаётган ёшларга моддий ва маънавий жиҳатдан ёрдам кўрсатди.

⁵⁸ ЎзМА, Р–56-жамғарма, 1-рўйхат, 224-йиғмажилд, 46-варақ орқаси.

⁵⁹ Эртой. Германияда Ўрта Осиё талабаларининг икки йили // Туркистон. 1924, 2 сентябрь.

⁶⁰ ЎзМА, Р–56-жамғарма, 1-рўйхат, 224-йиғмажилд, 80-варақ.

⁶¹ Андижон А. Туркистон учун кураш. / Туркчадан Тоҳир Қаҳҳор таржимаси. Биринчи жилд. – Тошкент, 2017. – Б. 230.

Туркиядаги ушбу жамият ёшлари бошқа мамлакатлардаги туркистонликлар ҳолидан ҳам хабардор бўлган⁶².

Туркистонлик талабалар олий ўқув юртларини тамомлаб илмий тадқиқот (Inaugural-Dissertation) ишларини ҳам олиб бордилар. Жумладан, Германиянинг Ҳайдельберг университети Фалсафа факультети иқтисодиёт ва ижтимоий бўлими талабаси Тоҳир Шокирзода “Кўчманчилар иқтисодиётининг асоси: Сибир – Марказий Осиё кўчманчи халқлари иқтисодиётига назар” мавзусида докторлик ишини ёзган⁶³.

“Талабалар дуч келган иқтисодий муаммолар ва уларнинг ҳал этилиши” деб номланган параграфда, Германияда 1920-йиллардаги инфляция таъсирида талабалар иқтисодий жиҳатдан қийналганлиги, Туркистон АССР ҳукуматидан юборилган талабаларга ажратилган маблағнинг камлиги ва стипендиядаги муаммолар боис талабалар моддий жиҳатда оғир аҳволда қолганлиги таҳлил қилинади. Талабалар ўз маблағларини тежашлари оқибатида соғлиқларига зарар етган. Бу жараён уларнинг таълимига ҳам таъсир қилган. Талабалар учун зарур адабиётлар ва ўқув қуролларининг қимматлиги уларнинг имкониятларини чеклаган. Биргина техника йўналишидаги талабалар фойдаланиши лозим бўлган амалий чизмалар ва лойиҳалар учун ишлатадиган ўқув қуроллари 6 доллардан 10-12 долларгача бўлган⁶⁴. Айрим талабалар иқтисодий муаммони ечими учун бир муддат ишлашга ҳам мажбур бўлган. Кейинги йилларда стипендиялар миқдори ошириб борилди. Германиядаги 1926-1927 ўқув йилида 34 нафар талаба учун берилган бир ойлик 50 доллар стипендия қуйидагича тақсимотда бўлган: ўқиш учун энг кам тўлов – 5 доллар; ётоқ ва чўнтак пули – 35 доллар; кийим-кечаги учун – 6,75 доллар; ўқув қуроллари ва китоблар – 3,25 доллар⁶⁵.

БХСР ҳукумати ўз тасарруфидаги талабаларни моддий ва маънавий жиҳатдан яхши таъмин этган. Бухоро ҳукумати талабалар таъминоти учун маблағларни доимий ошириб борди⁶⁶. Германиядаги талабалар эҳтиёжларини қоплаш учун БХСР ҳукумати 105 000 олтин рубль маблағ ажратди. Кёслинда ўқиётган бухоролик ўқувчилар учун гимназия фондига 54 минг доллар ўтказиб берган⁶⁷. Кейинги йилларда большевиклар бу жараённи ўз назоратига ола бошлади. 1923 йил 10 сентябрда Бухоро талабалари РСФСРнинг Германиядаги элчихонаси назоратига ўтказилди.

Ёшларнинг таълим жараёнидаги қийинчиликларига Туркистон зиёлилари ва уларнинг таълимига бефарқ бўлмаган кишилар, талабаларнинг оилалари ёрдам берган. “Туркистон” газетасининг 1924 йил 273-сонидан босилган

⁶²Йўловчи. Йўлдан I // Ёш Туркистон. – 1934. – № 50. – Б. 48, Йўловчи. Йўлдан II // Ёш Туркистон. – 1934. – № 51, – Б. 29.

⁶³ Nakan Torun. Tahir Sagatay'in hayati ve faaliyetleri. Yuksek lisans tezi. – Istanbul, 2002. – S. 10.

⁶⁴ ЎзМА, Р-17-жамғарма, 1-жамғарма, 335-йиғмажилд, 245-варқ.

⁶⁵ ЎзМА, Р-94-жамғарма, 1-рўйхат, 475-йиғмажилд, 116-варак.

⁶⁶ ЎзМА, Р-48-жамғарма, 1-рўйхат, 239-йиғмажилд, 159-варак.

⁶⁷ Yarashevskiy V. Bukharan Students in Germany, 1922-1925 / Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt Digitale Bibliothek des Sondersammelgebietes Vorderer Orient Bamberger Zentralasienstudien Baldauf Ingeborg. – Berlin, 1994. – S. 272.

“Талабаларга кўмак юборилди” номли мақолада Хўжанд уездида хорижда ўқувчи талабалар фойдасига “Катта Шарқ” кечаси уюштирилган⁶⁸.

“Хорижда ўқиган ёшларнинг кейинги тақдири” деб номланган параграфда хорижда таҳсил олган талабаларнинг совет ҳукумати томонидан ўз юртига қайтариш чоралари ва уларга нисбатан олиб борган қатағон сиёсати ёритиб берилган.

Совет ҳукумати 1924 йилдан талабаларни ортга қайтариш чораларини кўра бошлади. 1924-1925 йилларда сиёсий тафтиш қилиш учун Ўрта Осиё коммунистик давлат университети ректори И.Г. Мейерсон Германияга юборилди. Марказ томонидан И. Мейерсонга ана шу талабалар сонини қисқартириш вазифаси ҳам юкланган. Унинг ташаббуси билан 1925 йил август ойидан бошлаб хориждаги талабаларни ортга қайтариш иши амалга оширила бошланди. Ҳукумат томонидан Германиядаги ўқиётган ёшларнинг 10 фоизгача бўлган қисмини ортга қайтариш бўйича қарор қабул қилинган⁶⁹. Дастлаб гимназия ўқувчилари ортга қайтарилди бошланди. 1925 йилнинг октябр ойига келиб Германиядаги Ўзбекистон талабаларининг рўйхатига 47 нафар талаба киритилган бўлса⁷⁰, 1926 йилнинг январ ойига келиб бу сон янада камайди. 1925-1926 ўқув йили тугалланиши арафасида стипендиантларнинг сонини қисқартирилиши натижасида улар 30 нафарга туширилган. Ўзбекистон ССР МИКнинг 1926 йил 4 сентябрдаги буйруғига асосан Ўзбекистон ССРнинг Германиядаги маориф комиссияси тугатилди. Унинг ўрнида талабалар комиссияси “студком” ташкил қилинди⁷¹.

1927 йилдан бошлаб ўрта ва олий таълим муассасаларида ўқиётган айрим талабалар ўз ўқишларини тамомлаб, айримлари мажбуран ортга қайтарилди. XX асрнинг 30-йилларигача бўлган даврда Германияда ўқиган ёшларнинг бир қисми хориждаги таълимини тамомлаб, Ўзбекистонга қайтади. Яна бир гуруҳи советларнинг олиб борган сиёсатидан норози бўлиб хориж мамлакатларида қолишга мажбур бўлди.

XX асрнинг 20-йиллари охиридан бошлаб хорижда ўқиган ёшларга нисбатан совет ҳукумати қатағон сиёсатини олиб борди. Совет идоралари томонидан “пантуркист”, “панисломист”, “жосус” каби иборалар билан айбловлар қўйиб терговга тортиш бошланди. Натижада кўплаб зиёлилар қатори юртга қайтиб, мамлакат истиқболи учун хизмат қилаётган хорижда таълим олиб қайтган талабалар ҳам қатағон қурбони бўлди. Ҳаттоки сургунда жазо ўтаётган Абдуваҳоб Муродийни 1937 йилда қайта суд қилиниб отувга ҳукм этилган. Уни 1937 йил 27 октябрда Карелия АССР (Сандармох ўрмони⁷²)да отиб ташланган⁷³.

⁶⁸ Талабаларга кўмак юборилди // Туркистон. 1924, 20 май.

⁶⁹ Турдиев Ш. Германияга ўқишга борган талабалар ва уларнинг кейинги тақдири. Тарихнинг номаълум саҳифалари. (Илмий мақолалар. Хужжат ва мақолалар. Хотиралар). Иккинчи китоб. – Тошкент: Ўқитувчи, 2010. – Б 138.

⁷⁰ ЎзМА, Р-94-жамғарма, 1-рўйхат, 475-йиғмажилд, 60-варақ.

⁷¹ ЎзМА, Р-94-жамғарма, 1-рўйхат, 475-йиғмажилд, 144-варақ.

⁷² Сандармох – Карелия АССРдаги ўрмонлик жой. 1937-38 йилларда оммавий отувлар амалга оширилган. У ерда ўша йилларда 6241 киши отилган ва оммавий қабрларга кўмилган.

⁷³ Учен(а) в «Ленинградский мартиролог. Том 6» <https://bessmertnybarak.ru/books/person/25049/>

Совет ҳукуматининг тазйиқ ва таъқиби боис юртга қайтмаган ёшларнинг айримлари хориждаги Туркистон Миллий Бирлиги (ТМБ) нинг ёш аъзолари сифатида фаолият олиб борди. Германияда қолган ёшлар фашизм ҳокимият тепасига келгач, Туркияга кўчиб ўтадилар. Уларнинг кўпчилиги Туркиянинг Истанбул ва Анқара шаҳарларига жойлашиб олий ва ўрта мактаблар, илмий тадқиқот муассасаларида ишладилар. Физика, кимё, қишлоқ хўжалиги, тиббиёт, социология ва фалсафа соҳалари бўйича фан докторлари, профессор даражасига эришдилар.

ХУЛОСА

“XIX аср охири – XX асрнинг 20-йилларида Туркистон ёшларининг хориж ўқув муассасаларида таълим олиши масалалари” номли тадқиқот бўйича олиб борилган илмий изланишлар натижасида қуйидаги хулосалар тақдим этилди:

1. XIX аср охири – XX аср бошларида ёшларнинг хориждаги таълими бир қатор ички ва ташқи омиллар, хусусан, Туркистон минтақасида вужудга келган жадидчилик ҳаракати, янги саноат корхоналарининг пайдо бўлиши, мамлакатга келиб турган янгиликлар ва миллий кадрларга бўлган эҳтиёж натижасида пайдо бўлди. Жадид намояндалари ва сармоядорлар томонидан муаллимлар, ҳуқуқшунос, иқтисодчи, зироатчи, тиббиёт каби соҳаларда мутахассислар тайёрлаш учун қўшни мамлакатлар ва хориж давлатларига ёшлар юборилди. Туркистон ёшлари Миср, Ҳиндистон, Туркия давлатлари, Петербург, Оренбург, Қозон, Уфа каби Россиянинг марказий шаҳарларидаги таълим муассасаларига бориб таълим олдилар.

2. Бухоро амирлиги ва Хива хонлигида XIX асрнинг 90-йилларидан сармоядорлар ўз фарзандларини Европага замонавий таълим олиш учун юбордилар. XX аср бошларида Бухорода жадидларнинг “Тарбияи атфол” номли яширин жамияти ташкил этилиб, ушбу жамият ёрдамида 50 дан ортиқ бухоролик ёшлар Истанбулда таълим олди. 1914 йилга келиб Бухоронинг ўзидан 250 дан ортиқ ёшлар Туркиянинг турли таълим муассасаларида ўқиган. Хориж мамлакатларига бориб таҳсил олаётган ёшлар ўзларининг талабалар жамиятини тузди. Истанбулдаги “Бухоро таълим маориф жамияти”, Уфадаги “Туркистонлик ўқувчилар жамияти” талабаларни хориждаги таълим жараёнида бир-бирига яқинлаштирди.

3. Хорижда таълим олиб, Туркистонга қайтган ёшлар янги усул мактаблари очиш, матбуот, нашр этиш, театр труппалари фаолияти ва ёрдам жамиятлари ишларида иштирок этдилар. Улар матбуотдаги мақолалари ва асарлари билан халқнинг сиёсий, маданий тафаккури янада ўсишига таъсир кўрсатдилар. Ҳукумат бошқарув ишларида иштирок этдилар. Россия империяси мустамлакаси шароитида халқнинг манфаатларини ҳимоя қилдилар. Жадидчилик ҳаракатининг сиёсийлашувида катта кучга айландилар.

4. Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида Туркистон ёшлари ривожланган Европа давлатларида таълим олиш учун интилдилар. Ана шу мақсад билан XX асрнинг 20-йилларида “Кўмак” номли уюшма тузиб хорижга талаба юбориш ишлари амалга оширилди. Зиёлилар томонидан тузилган “Нашри маориф” жамияти эса ўзининг кенг кўламли фаолиятида хорижда таълим олаётган талабаларга кўмак берди. Бу жамиятнинг фаолияти совет ҳукумати

сиёсати сабабли тўхтатилишига қарамай, хориждаги ёшларга моддий ва маънавий ёрдам бериш ишлари давом этди.

5. Туркистон АССР ва БХСР ҳукумати ёрдами ва ўз маблағи билан кўплаб ёшлар Россия, Озарбайжон, Германия ҳамда Туркияга таълим олиш учун бордилар. Ҳукумат ёрдами билан юборилган ёшларга муайян миқдорда стипендиялар ажратилди. БХСРда хорижга кетиш учун ташкил этилган гуруҳлар асосан кичик ёшдаги ўқувчилардан иборат бўлиб, ҳукумат уларга махсус маориф вакиллик идорасини тузди.

6. Хорижда ўқиган Туркистон ёшлари таълим олиш билан бирга Европа маданияти билан танишди. Илм-фан, техниканинг амалий ва назарий билимларини ўзлаштирди. Улар ўзларининг маданий жамиятларини тузиб, Туркистон маданиятини хорижда тарғиб қилдилар. Фаол ёшларнинг ташаббуси билан Германияда ўзбек тилидаги илк журнал – “Кўмак” нашр этилди. Фаннинг турли соҳалари бўйича таҳсил олган ёшлар илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланди.

7. Туркистон талабалари хориждаги таҳсил давомида иқтисодий қийинчиликларга дуч келди. Туркистон АССР ҳукумати томонидан ажратилган стипендиялар хориждаги мавжуд иқтисодий шароитга мос эмаслигидан талабаларнинг эҳтиёжларини қоплашга етмади. БХСР ҳукумати эса 1924 йилгача бўлган даврда ёшларнинг иқтисодий таъминотига яхши эътибор берди. Бироқ Германиядаги инфляция уларнинг таъминотига ҳам салбий таъсир кўрсатди. 1925 йилдан сўнг Ўзбекистон ССР томонидан берилган стипендиялар талабаларга ўз вақтида етказиб берилмади. Совет ҳукумати талабаларни ортга қайтариш ишини ҳам иқтисодий таъминотдан маҳрум қилиш орқали амалга оширди. Талабаларга Туркистондаги зиёлилар ва маърифатпарвар бойлар ҳамда ўз оилалари томонидан ёрдам бериб турилди.

8. Ёшлар хориждаги таълим жараёнида турли қийинчиликлар, совет ҳукуматининг тазйиқларига қарамай, олий маълумотли агроном, энергетик, кимёгар, техник, шифокор, инженер ва бошқа соҳаларнинг етук мутахассислари бўлиб мамлакатга қайтдилар. Қисқа фурсат ичида ўз соҳалари бўйича юқори натижаларга эришсалар-да, уларнинг иқтидорлари инобатга олинмади. XX асрнинг 30-йилларида совет ҳукуматида авж ола бошлаган сиёсий қатағоннинг қурбонлари орасида хорижда таълим олган кўплаб ёшлар ҳам бор эди. Улар 1937-1938 йиллардаги қатағон сиёсати оқибатида “халқ душмани”, “чет эл жосуси”, “аксилинқилобий миллатчи” каби айбловлар билан қатағон этилди.

9. Совет ҳукуматининг олиб борган сиёсатидан норози хориждаги бир гуруҳ ёшлар муҳожирликда яшаб қолишга мажбур бўлди. Улар хориж давлатларининг ҳукумат идораларида, университетларида фаолият юритиб, илм-фан ривожига ва тараққиётига катта ҳисса қўшди. Муҳожирликда яшаган ёшлар ватан соғинчи, унинг истиқлоли орзуси билан Туркистонга оид кўплаб асарлар, илмий мақолалар нашр этдилар.

Илмий тадқиқот натижасида қуйидаги **таклиф ва тавсиялар** ишлаб чиқилди:

Хорижда таълим олиб, мамлакат тараққиёти учун хизмат қилган зиёлиларнинг фаолияти, илмий меросини алоҳида тадқиқ этиш, улар ҳақида туркум рисола ва монографиялар нашр қилиш;

XIX аср охири – XX асрнинг 20-йилларида хорижда таълим олган Туркистон ёшларига оид Ўзбекистоннинг архив, кутубхона ва музей фондларида сақланаётган манбаларни аниқлаш, тўплаш, таснифлаш ва хужжатлар тўпламини нашр этиш;

Хорижда таълим олган ёшлар ҳаёти, фаолияти ва тақдирига оид маълумотларни электрон платформа Википедиа (Wikipedia) дастурига жойлаб янги маълумотлар асосида тўлдириб бориш;

Совет ҳокимияти ўрнатилгандан то Иккинчи жаҳон уруши бошланишига қадар бўлган даврдаги миллий кадрларнинг чет элларда ва Россиянинг марказий шаҳарларида таълим олиши масалаларини қиёсий таҳлили ҳамда тўлақонли тарихини ёритиш учун Германия, Туркия, Россия, Озарбайжон архив ва кутубхоналаридаги манбаларни илмий муомалага киритиш ҳамда ушбу мавзунини янги илмий маълумотлар билан бойитиш мақсадга мувофиқ.

**SCIENTIFIC COUNCIL NUMBER DSc.02/30.12.2019. Tar.56.01 ON
AWARDING THE SCIENTIFIC DEGREES UNDER THE INSTITUTE OF
HISTORY OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF
THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

INSTITUTE OF HISTORY

ABDUVALI ABDUMUTALIBOVICH YULDASHEV

**THE ISSUES OF EDUCATION OF TURKESTAN YOUNG PEOPLE
ABROAD AT THE END OF THE 19th CENTURY – IN THE 20-S OF THE
20th CENTURY**

07.00.01 - History of Uzbekistan

**DISSERTATION ABSTRACT
of the doctor of philosophy (PhD) on historical sciences**

Tashkent, 2022

The theme of the dissertation of doctor of philosophy (PhD) was registered under B2022.3.PhD/Tar537 at the Supreme Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan.

The dissertation was conducted at the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan.

The abstract of the dissertation has been posted in three languages (Uzbek, English and Russian (resume)) on the website of the Scientific Council (www.fati.uz) and on "ZiyoNET" information-educational portal (www.ziynet.uz).

Scientific supervisor:

Nadira Abdullaevna Mustafaeva
Doctor of Historical sciences, professor

Official opponents:

Bakhtiyor Eragashevich Ergashev
Doctor of Historical sciences, professor,

Abdulla Nuritdinovich Rasulov
Doctor of Historical sciences, professor

Leading organization:

National university of Uzbekistan

The defense of the dissertation will be held on 9 december 2022 at 14:00 at the meeting of the Scientific Council number DSc.02/30.12.2019.Tar.56.01. on award of scientific degrees at the Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Address: 100047, Yahya Ghulomov Street 70, Tashkent, the main building of the Academy of Sciences, 110-room. Tel.: (99871) 233-54-70, (99871) 233-62-01; fax: (99871) 233-39- 91; e-mail: info@fati.uz)

The dissertation is available at the Information resource centre of Fundamental library of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (registered No. _____). (Address: 100170, Ziyolilar Street 13, Tashkent. Tel.: (99871) 262-74-58, fax: (99871) 262-34-41).

Abstract of dissertation is delivery November 18, 2022.

Protocol registriy № 14 November 14, 2022.

Azamat Ziyo

Chairman of Scientific Council on awarding the scientific degrees, Doctor of Historical Sciences, Professor

Kh.S. Jumanazarov

Scientific secretary of Scientific Council on awarding the scientific degrees, Doctor of Philosophy (PhD) on Historical Sciences

N.A. Allaeva

Chairman of Scientific seminar under the Scientific Council on awarding the scientific degrees, Doctor of Historical Sciences

INTRODUCTION (thesis annotation)

Topicality and relevance of the dissertation topic. Globalization and integration processes happening in the world have a direct influence on the development of education and science. Studying the experience gained in developed foreign countries, introducing the achievements of science in accordance with the conditions of the country and improving them are of the urgent tasks in the development of the countries of the world. This, in turn, is increasing the need to acquire international education and foreign experience. The desire of contemporary youth to go to educational institutions in foreign countries and acquire knowledge based on academic programs is gaining actual importance.

World's leading scientific research centers have been drawing attention to the study of jadidism movement in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries, the activities of its representatives, their scientific heritage, and their contributions to social, political and cultural development, as well as educational reforms in the country. In particular, great interest is dedicated to the issues such as the causes and factors of Turkestan youth's eagerness for education abroad during this period, the efforts of intellectuals and the government to send young people to study abroad, the attitude of the empire and the Soviet regime towards this process, and the education of young people abroad.

A national model of the education system has been developed and gradually implemented in Uzbekistan studying of experience of foreign countries in the field of education to improve education sphere in Uzbekistan and considering the aspects specific to our country in recent years. Great attention is paid to the youth's acquisition of modern knowledge, practical experience, scientific practice and professional growth in the developed countries of the world. Because, the statement "we pay special attention to providing all kinds of support for our youth to study at prestigious foreign universities"⁷⁴ shows education to be strategically important. In this regard, the dissertation is relevant in studying the historical roots of the youth's education in foreign countries, researching its causes and factors.

The dissertation serves to a certain extent for the implementation of tasks assigned in the Presidential Decree No. PQ-3982 issued on October 25, 2018 "On measures to further improve the state policy of the Republic of Uzbekistan in the field of cooperation with compatriots living abroad", Presidential Command No. PF-5847 issued on October 8, 2019 "On approval of the concept of development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan till 2030" and Presidential Command No. PF-6168 issued on February 11, 2021 "On measures to fundamentally improve the system of preparation civil staff and specialists abroad and increasing their potential", as well as other normative legal acts related to the field of the dissertation.

⁷⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон ёшлари форумида сўзлаган нутқи // Янги Ўзбекистон. 2020 йил, 26 декабрь.

Relevance of the research to priority areas of science and developing technology of the Republic. This dissertation was carried out within the framework of the priority direction of the program I. “Formation of the system of innovative ideas in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of the information society and the democratic state and the ways of their implementation” of the Republican science and technology development.

Problem development status. There have not been conducted a special research on the issues of Turkestan youth studying abroad, their activities at the end of the 19th century – the beginning of the 20th century. However, there are a number of studies that reflect some aspects of this problem. It is appropriate to divide the scientific literature on the subject into the series of works and articles published in Uzbekistan during the Soviet era and the years of independence, as well as researches done abroad.

The scope and diversity of the literature of *Soviet period* is quite extensive, and most of the studies written during this period were developed under the influence of communist ideology and thus were biased. The works written in the 20s of the 20th century do not only provide many evidences for the historiography of the problem, but also are distinguished by their relative objectivity. The group of this category can be included the works of Sadriddin Ainiy⁷⁵, F. Khojaev⁷⁶, M. Muhammadjanov⁷⁷, as well as the works of Russian scholar on orientaltal studies I.I. Umnyakov, G. Turkestanskiy and A.N. Samoylovich⁷⁸.

The works, which were written in the period from the 1930s to the mid-1950s by A. Arsharuni, Kh. Gabidullin, and E. Mavlonov, negatively interpreted Jadidism movement on the basis of Soviet ideology, and the issue of the education of the youth abroad was criticized⁷⁹.

Lots of researches were conducted on jadidism movement between the 1960s and 1980s. However, only some aspects of the problem were paid attention in these works because of the influence of the ruling ideology, and a unilateral to the problem is predominant. These works focus on the youth who returned from studying abroad during the period of Russian Empire and Soviet regime, and who were involved in jadidism movement and their activities in Soviet regime. Such studies can be included the works of K.E. Bendrikov M.G. Vakhobov, A. Botakhujaev, Y. Abdullaev, G.M. Bilolov, Kh. Vahidov and others⁸⁰. In

⁷⁵ Айний С. Бухоро жаллодларининг ўзаро музохабалари // Инкилоб. 1922. – № 7-8. – Б. 30-37; That author. Бухоро инкилоби тарихи учун материаллар. – Москва: СССР халқлари марказий нашриёти, 1926. – 256 б.

⁷⁶ Хўжаев Ф. Бухоро инкилобининг тарихига материаллар. – Тошкент-Самарқанд: Ўздавнашр, 1926. – 140 б.

⁷⁷ Мўминжон Мухаммаджон ўғли. Турмуш урунишлари. – Тошкент-Самарқанд: Ўздавнашр, 1926. – 345 б.

⁷⁸ Умняков И.И. К истории новометодной школы Бухара // Бюллетень САГУ. – Ташкент, 1927. – С. 81-99; Туркестанский Г. Кто такие были джадиды? – Ташкент, 1926. – 24 с.; Самойлович А. Первое тайное общество Младо-Бухарцев // Восток (журнал литературы, науки и искусства). Книга первая. – Петербург, 1922. – С. 97-99.

⁷⁹ Аршаруни А., Габидулин Х. Очерки панисламизма и пантюркизма в России. – Москва, 1931. – 141 с.; Мавлоний Э. Туркистонда 1905-1907 йиллардаги революция. – Тошкент, 1955. – 36 б.

⁸⁰ Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924). – Москва, 1960. – 512 с.; Вахабов М. О социальной природе среднеазиатского джадидизма и его эволюции в период великой октябрьской революции // История СССР. 1963. – № 2. – С. 35-56; Бутахужаев А. Ўзбек совет зиёлиларининг шакилланиш тарихидан (1917-1920). Тарих фан. ном. дисс. – Тошкент, 1967. 178 б.; Абдуллаев Ю. Очерки по методике обучения грамоте и узбекской школе. – Ташкент: Учитель, 1966; Билолов Г. Хоразмда халқ маорифи

particular, Mahmud Oyqorli's work written in this period evaluates the activities of Turkestan youth, who did not return to Turkestan after studying abroad or emigrated, as a "reactionary" movement, and provides information about intellectuals of Turkestan living abroad such as Usman Khoja, Vali Qayumkhan and Boymirza Hayit⁸¹.

Due to the "Perestroika (Restructuring)" policy that began in the 1980s, thorough scientific and analytical articles based on scientific sources were published on the national press about various stages of the history of Uzbekistan, including jadidism movement that developed in Turkestan region during the Russian Empire. The works and articles of A. Kuliev, B. Kasimov, H. Boltaboev, N. Karimov E. Karimov, P. Mirza-Ahmedova, D. Rashidova are distinguished by their objective interpretation of jadidism movement and its representatives⁸². Literary scholar Sh. Turdiev's first articles were published about the youth who studied abroad at the end of this period⁸³.

During the years of independence, many studies were conducted on social, political and cultural activities of the representatives of the Jadidism movement, as well as the education of young people abroad. For instance, it can be cited the work of historians D. Alimova⁸⁴, S. Agzamkhujayev⁸⁵, R. Shamsutdinov⁸⁶, Q. Rajabov⁸⁷, literary scholars B. Kasimov⁸⁸, N. Karimov⁸⁹, U. Dolimov⁹⁰, N. Naimov⁹¹,

тараккийси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1969. – 131 б.; Вохидов Х. Просветительская идеология в Туркестане. – Ташкент, 1979. – 155 с.

⁸¹ Ойқорли М. Туркистонни озод қилмоқчи бўлганларнинг ҳақиқий башараси. – Тошкент, 1963. – 67 б.

⁸² Каримов Н. Мавлоно Фитрат // Фан ва турмуш. – 1988. – № 7. – Б. 8-9; Кулиев А. Икки халқ фарзанди // Гулистон. – 1988. – № 11. – Б. 24; Қосимов Б. Абдурауф Фитрат - халқ фарзанди // Саодат. – 1989. – № 10. – Б. 7; Каримов Э. Фитратнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1990. – № 3. – Б. 45; Болтабоев Х. Номалум Фитрат // Ёшлик. – 1990. – № 4. – Б. 34-37; Мирза-Ахмедова П., Рашидова Д. Джадиди: кто они? // Звезда Востока. – 1990. – № 9. – С. 138-139.

⁸³ Турдиев Ш. Меросимизнинг бир саҳифаси // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. – 1989, 3 март; That author. Маърифат қалдирғочлари // Ёшлик. – 1989. – № 7. – Б. 64-68.

⁸⁴ Алимova Д. Историческое мировоззрение джадидов и их проекция будущего Туркестана // Из страниц борьбы за независимость и единство Туркестана. – Ташкент: Фан, 1996. – С. 8-20; That author. Файзулла Хўжаев ва жадидчилик / Файзулла Хўжаев ҳаёти ва фаолияти ҳақида янги мулоҳазалар. – Тошкент, 1997. – Б. 37-47; Алимova Д., Голованов А. Ўзбекистон мустабид совет тузуми даврида: сиёсий ва мафкуравий таълиқ оқибатлари. 1917-1990 йиллар. – Тошкент, 2000. – 70 б.; Алимova Д. История как история, история как наука. Т.1. История и историческое сознание. – Ташкент: Узбекистан, 2008. – 280 с.; Феномен джадидизма. Т. 2. – Ташкент, 2009. – 170 с.; That author: Жаидчилик феномени. – Тошкент: Akadennashr, 2022. – 272 б.

⁸⁵ Агзамхўжаев С. Бирлашмоқ маслаҳидаги толиблар // Ёш куч. – 1991. – № 5. – Б. 5; That author. Туркистон мухторияти. – Тошкент: Маънавият, 2000. – 168 б.

⁸⁶ Шамсутдинов Р. Усмонхўжа Ватан хоини эмасди // Халқ сўзи. – 1991, 15 октябрь.; That author. Ўзбекистонда советларнинг қатағон сиёсати ва унинг оқибатлари. – Тошкент: Шарқ, 2012. 432 б.

⁸⁷ Ражабов Қ. Ўчиб, сўниб.. яна ёниш бор... // Жамият ва бошқарув. – 1997. – № 2. – Б. 37; That author. Жаидчилик ва истиқлол // Жамият ва бошқарув. – 1999. – № 3-4. – Б. 41-49; That author. Мустақил Туркистон фикри учун мужодалалар (1917-1935 йиллар). – Тошкент: Ўзбекистон, 2000. 32 б.; That author. Файзулла Хўжаев (тарихий эссе). – Тошкент, 2011; Ражабов Қ., Хайитов Ш. Усмон Хўжа. – Тошкент, 2011; Ражабов Қ., Иноятов С. Бухоро тарихи. – Тошкент: Tafakkur, 2016; Ражабов Қ. Вали Қюмхон // Турон тарихи. – 2014. – № 2-3. – Б. 15-16; That author. Туркистон мухторияти вазирлари ҳамда миллий мажлис аъзолари ҳаёти ва тақдири. – Тошкент, 2021.

⁸⁸ Қосимов Б. Миллий уйғониш: жасорат, маърифат, фидойилик. – Тошкент: Маънавият, 2002. – 400 б.

⁸⁹ Каримов Н. Истиқлолни уйғотган шоир. – Тошкент: Маънавият, 2000. – 88 б.; That author. Биринчи дипломли агроном // Қишлоқ ҳаёти. – 2001, 22 июнь; That author. Turkiston talabalarining taqdiri tafsilotlari // Yoshlik. – 2019. – № 9. – Б. 21-31.

⁹⁰ Долимов У. Туркистонда жадид мактаблари. – Тошкент: Университет, 2006. – 126 б.

⁹¹ Наимов Н. Мен яшашни истайман!. (Роман-хроника). – Бухоро, 1994. – 326 б.; That author. Бухоро жадидлари. – Тошкент, 2000. – 47 б.

T. Qahhor⁹², H. Boltaboev⁹³ З. Абдирашидов⁹⁴ and art scholar S. Ahmedov⁹⁵. Some aspects of the research have been illustrated in collective monographs⁹⁶ and the proceedings of national and international conferences⁹⁷ of this period.

Moreover, scientists such as Sh. Hayitov, K. Rahmonov, A. Rasulov, R. Abdullaev, N. Mustafaeva, A. Isoqboev, D. Jamolova, D. Abdullaev, T. Nuridinov have paid attention to the education of the youth abroad, as well as social, political and cultural issues of jadidism in their studies⁹⁸. In these studies, the issue of jadidism movement and the education of the youth abroad have been delved objectively based on a new approach.

Studies, which are dedicated to the education and fate of Turkestan youth studying in Germany, during the years of independence belong to the literary scientist Sh. Turdiev⁹⁹ and the historian B. Irzaev¹⁰⁰. Sh. Turdiev extensively

⁹² Тоҳир Қаҳҳор. Хур Туркистон учун: Мақолалар. – Тошкент: Чўлпон, 1994. – 112 б.

⁹³ Болтабоев Х. Фитрат ва жадидчилик. Илмий тадқиқий мақолалар. – Тошкент, 2007. – 286 б.

⁹⁴ Абдирашидов З. Аннотированная библиография Туркестанских материалов в газете «Таржуман» (1883-1917). – Токио, 2011. – 233 с.; That author. Политические и интеллектуальные тенденции в Туркестане в начале XX века: Взгляд из Петербурга и Стамбула // *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 4 (2020): – С. 55-100.

⁹⁵ Аҳмедов С. Мунаввар қори // Шарқ юлдузи. – 1992. – № 5. – Б. 105-119; That author. Ватанга жонин тиккан // Шарқ юлдузи. – 2002. – № 1. – Б. 146-151; That author. Шоҳиди Эсон // *Ma'rifat*. 2004, 17 июнь; That author. Хайруннисо // *Хуррият*. 2005, 7 декабрь; That author. Убайдулла Хўжаев // *Жаҳон адабиёти*. – 2008. – № 8. – Б. 121-138.

⁹⁶ Туркестан в начале XX века: к истории истоков национальной независимости. Редактор: Р. Раджапова – Ташкент: Шарқ, 2000. 672 с.; Ўзбекистон тарихи (1917 – 1991 йиллар). Иккита китоб. Биринчи китоб. 1917-1939 й. Масъул муҳаррирлар: Р. Абдуллаев, М. Рахимов, Қ. Ражабов. – Тошкент: O'zbekiston, 2019. – 560 б.

⁹⁷ Ўзбекистоннинг янги тарихи. Концептуал-методологик муаммолар. Республика илмий-назарий анжумани материаллари. – Тошкент: Академия, 1999. – 94 б.; Марказий Осиё XX аср бошларида: ислохотлар, янгиланиш, тараққиёт ва мустақиллик учун кураш (жадидчилик, мухториятчилик, истиқлолчилик). Халқаро конференция материаллари. – Тошкент: Маънавият, 2001. – 142 б.

⁹⁸ Ҳайитов Ш., Раҳмонов К. Бухоронинг хориждаги талабалари (XX асрнинг 20-йиллари). – Бухоро, 2003. – 26 б.; Ҳайитов Ш., Бадриддинов С., Раҳмонов К. Бухоро Халқ Совет Республикаси: иқтисодиёт, ижтимоий-сиёсат маданият ҳаёт (1920-1924 йиллар). – Бухоро, 2005. – 155 б.; Ҳайитов Ш. Ўзбек муҳожирлиги тарихи. – Тошкент: Abu matbuot-konsalt, 2008. – 208 б.; Ҳайитов Ш., Раҳмонов К., Аҳмадов О. Бухоро ва Бухорийларнинг жаҳоний шухрати. – Бухоро, 2020. – 208 б.; Раҳмонов К. Бухоро Халқ Совет Республикаси тарихи матбуот саҳифаларида (1920-1924 йиллар) – Тошкент, 2012. – 176 б.; Расулов А. Туркистон ва Волгабўйи, Уралолди халқлари ўртасидаги муносабатлар (1917-1924 йиллар). – Тошкент: Университет, 2005. – 199 б.; Абдуллаев Р. Туркистон жадидлари ва XX аср бошларида мусулмон дунёсидаги мафкуравий жараёнлар // *O'zbekiston tarixi*. 2010. – № 2. – Б.39-42; That author. Национальные политические организации Туркестана в 1917-1918 годы. – Ташкент: Наврўз, 2014. – 219 с.; Мустафаева Н. XX аср 20-30 йилларида Ўзбекистон маданиятининг асосий йўналишлари ва муаммолари давр тарихшунослигида: Тарих фан. ном. дисс. – Тошкент, 1999. – 160 б.; That author. Туркистон маорифи XX асрнинг 20-йиллари муаллифлари назарида // *O'zbekiston tarixi*. – 2004. – № 3. – Б. 33-45; That author. XX аср Ўзбекистонда маданият ва тафаккур. Тарихшунослик таҳлили. – Тошкент: Navro'z, 2014. – 334 б.; Исоқбоев А. А. Туркистон ижтимоий-сиёсий ва маданият ҳаётида татар-бошқирд маърифатпарварларининг фаолияти (XIX аср охири - XX аср бошлари) тарих фан. ном. дисс. – Наманган, 2008. – 179 б.; Жамолова Д. Бухоро амирлигида жадидчилар ва қадимчилар фаолияти (XIX аср охири – XX аср бошлари). – Тошкент: Muhatir, 2021. – 168 б.; Абдуллаев Д. Ўзбекистонда хайрия ва ҳомийликнинг ривожланиш тарихи (XIX аср иккинчи ярми – XXI аср бошлари): Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD) диссертация автореферати. – Тошкент, 2019. – 53 б.; Нуридинов Т. Бухоро Халқ Совет Республикасининг ташқи алоқалари (1920-1924 йй.). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори(PhD) диссертация автореферати. – Фарғона, 2021. – 54 б.

⁹⁹ Турдиев Ш. Олмонияда ўқиганлар қисмати // *Гулистон*. – 1991. – № 1. – Б. 28-29; That author. Улар Германияда ўқиган эдилар. – Тошкент: Фан, 1991. – 71 б.; That author. Улар Германияда ўқиган эдилар // Шарқ юлдузи. – 1992. – № 10. – Б. 104-114; That author. Илм излаб, нур излаб // Халқ сўзи, 2000, 8 июнь; That author. Профессор Иброҳим Ёркин // *Жаҳон адабиёти*. – 2002. – № 6. – Б. 145-151; That author. Саттор Жаббор қисмати // *Маърифат*. – 2005, 11 июнь.; That author: Улар Германияда ўқиган эдилар. – Тошкент: Академ хизмат, 2006. – 256 б.; That author. Маърифатпарварлардан бири... // Шарқ юлдузи. – 2009. – № 2. – Б. 172-180 and others.

illustrated the activities and fate of seventeen young people who studied in Germany, while B. Irzaev contributed to the enrichment of the issue by adding new information based on periodical press and documents on the topic that are stored in special archives.

Foreign scholars also studied the issue of the youth of Turkestan abroad. Some aspects of the issue were studied by the CIS researchers such as I. Gilyazov, M. Boqiev, N. Gafarov, L. Tuzbekova, S. Brezhneva, R. Khakimov A. Sharipov and others¹⁰¹. However, most of the researches conducted by them are common and are limited to focus on some aspects of the issue, as their object was another problem.

Until the 90s of the 20th century, foreign researchers such as H. d'Eckos, E. Allworth¹⁰² disclosed the issues of education of Turkestan youth abroad based on the works created during the colonial period of the Russian Empire by Russian orientalist and jaded enlighteners. It is important to acknowledge that their works were written based on the information about the education of the youth from personal archives and oral history sources of people of Turkestan who lived in exile abroad during the years of Soviet regime.

The works of Adib Khalid, B. Yarashevskiy, I. Baldauf, Hisao Komatsu, E. Yemen, Temurkhoja ughli, A. Andijan, H. Torun¹⁰³ and other authors that have been written recently are valuable for the fact that the authors made extensive use of sources in archives and libraries in Uzbekistan, foreign archives, as well as personal archives of intellectuals and students living in exile.

Relevance of the dissertation research for the plans of scientific-research works of the higher educational or scientific research institutions where the

¹⁰⁰ Ирзаев Б. Туркистон жадидларининг “Кўмак” ташкилоти. – Тошкент, 2016. – 148 б.; That author. Ўзбек ёшлари ва хорижий таълим. Тошкент, 2017. – 208 б.; That author. Европада ўқиган биринчи ўзбек агрономи // Ёш куч. – 2017. – № 9. – Б. 24-27; Ирзаев Б., Рахмонова Ю. Хоразм вилояти хотира китоби. – Тошкент, 2019. – 240 б.; Ирзаев Б. “Кўмак” – Туркистон тараққийпарварлари ташкилоти // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 2020, 7 август; That author. Биринчи ўзбек агрономи // Янги Ўзбекистон. 2020, 25 август, etc.

¹⁰¹ Гилязов И.А. Общество поддержки российско-мусульманских студентов, 1918-1925 // Эхо веков. – 1996. – № 3/4. – С. 193-199; Бакиев М.И. История просветительного движения и свабодомыслия в Средней Азии, конец XIX – начало XX века: Дисс. док. ист. наук. – Душанбе, 2000. – 283 с.; Гафаров Н. Джадидизм в Средней Азии в конце XIX – начале XX вв. док. ист. наук. – Душанбе, 2013. – 349; Тузбекова Л.С. Медресе “Галия” – высшее мусульманское учебное заведение Башкортостана (1906-1919). – Уфа, 2007. – 147 с.; Брежнева С.Н. Передовая культура джадидов в Средней Азии в начале XX века // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2008. – № 10. – С. 50-55; Хакимов Р.С. Джадидизм (реформированный ислам). – Казань: Институт истории АН РТ, 2010. – 208 с.; Шарипов А.А. Роль медресе “Хусейния” в формировании возрождении мусульманского образования в Оренбургском крае. – Казань, 2014. – 213 с.

¹⁰² Carrere r'Encausse H. Reforme et Revolution chez les musulmans de l'Empire Russe. Boukhara. 1867-1924. - Paris, 1966. – 312 p; Allworth E. Central Asia: A Century of Russian rule. – Newyork-London: Columbia University Press, 1967. – 549 p.

¹⁰³ Khalid Adeeb. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidizm in Central Asia. – Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1998. – 336 p.; Yarashevskiy B. Bukharan Students in Germaniy, 1922-1925 / Universitdts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt Digitale Bibliothek des Sondersammelgebietes Vorderer Orient Bamberger Zentralasienstudien Baldauf, Ingeborg. – Berlin, 1994. – P. 271-271; Baldauf I. Jadidism in Central Asia within Reformism and Modernism in the Muslim World // Die Welt des Islams. 41, no. 1 Mar. 2001. – p. 72-88; Komatsu Hisao. 20 Yuzyl baslarinda Orta Asyada Turkulug ve devrim hareketleri. – Ankara, 1993. – 80 s.; Yaman E. Osmanlidan Gunumuze Turkistan-Turkiye kulturel ileskilerinegenel birbakis / Islami arastirmalar dergisi. Cild: 12, sayi 2. 1999. – . 191-200; Kocao'g'lu T. Turkistanda Yenilik Hareketleri ve ihtilaler. 1900-1924: Birinchi Baski: – Haarlen, 2001. – 505 p.; Andican Ahat. Cedidizm'den Bagimsizlige Hariçte. Turkistan Mucadelesi. Birinci Baski. – Istanbul: Emre Yayinlari, 2003. – 702 s.; Hakan Torun. Tahir Cagatay'in hayati ve faaliyetleri. Yuksek lisans tezi. – Istanbul, 2002. – 152 s.

dissertation was conducted. The dissertation falls within the focus of the fundamental project OT-F1-132 “History of the history of statehood of Uzbekistan: theory and historical stages of its formation (2017-2020)” that was conducted at the Institute of History of the Academy of Sciences of Uzbekistan.

The aim of the research is to disclose the issues of the education of the youth of Turkestan abroad in the late 19th – the 20s of the 20th centuries, the forms of education, social life of students and their post-education fate.

The tasks of the research work are as follow:

Analysis of the enlightenment movement in the region of Turkestan in the late 19th – early 20th centuries and its influence and consequences on the education of young people abroad;

To disclose charitable societies founded by enlightened investors and intellectuals of Turkestan, as well as their support for the study of youth abroad;

To elucidate the activities of young people educated abroad during the colonial period of the Russian Empire, their influence on the Jadidism movement in Turkestan;

To determine the role of societies and associations established by the initiative of intellectuals in order to send the youth of Turkestan abroad during the years of Soviet regime;

Analysis of the role of administrative organizations in sending young people abroad in the 20s of the 20th century;

To reveal the educational process of Turkestan youth in foreign educational institutions, their daily life, economic and social problems;

To disclose the attitude towards young people studying abroad by Soviet regime after the formation of the Uzbekistan SSR, and their future fate;

The object of the research is the issue of the education of the youth of Turkestan abroad at the end of the XIX century – the 20s of the XX century.

The subject of the research work is to research the education of the youth of Turkestan in foreign educational institutions, founded structures and the activities of the government and national intellectuals in these processes.

Methods of the research. The research have been applied for historical consistency, chronological, comparative and logical analysis, and systematization methods.

Scientific novelties of the research work are as follows:

It has been justified that enlightened people and investors of Turkestan founded the societies “Jamiyati imdodiya”, “Tarbiyai atfol”, “Turon” by their own funds at the end of the 19th century – the beginning of the 20th century, and in the Soviet years, national intellectuals in the Turkestan ASSR organized “Ko'mak” society and “Nashri maarif” society in order to help the government, these societies were responsible for allocating donated means to find talented young people and send them to study abroad, to provide financial and moral support to students studying abroad;

It has been proven that from 1920 to 1924, attention to the education of the youth abroad varied due to the economic situation of the governments of TASSR, BPSR, and KhPSR, the existence of privileges in accordance with the agreement of the government of BPSR with RSFSR, the establishment of relations with legations abroad and commercial collaboration with foreign countries, and BPSR's support to the study of the youth from TASSR and KhPSR in Germany besides her students because of available opportunities;

It has been proven that the youth of Turkestan who studied abroad in the first quarter of the 20th century aimed to support each other financially and spiritually during their education and they founded "Bukhoro Ta'mimi Maorif" in Istanbul, "Turkistan Students' Society" in Ufa, "Turkistan Students' Union" in Germany, "Turkish Youth Union of Turkistan" in Turkey, they served to propagate their national culture abroad by organizing various cultural events;

It has been justified that some of the youth of Turkestan, who studied abroad and faced economic problems, had to halt their studies due to financial difficulties owing to socio-political processes and economic recession in Europe in the 20s of the 20th century, and the government of BPSR increased the funds for the support of these students while this process was not appropriately arranged in TASSR government, and KhPSR government did not care.

The practical results of the research are as follows:

More than 500 documents related to the education issues of Turkestan youth abroad, including more than 100 applications of various contents whose 7 belong to the "Komak" society, more than 20 protocols of the Scholarship Commission under the Commissariat of Education of Turkestan ASSR and Uzbekistan SSR, about 15 correspondences of students, reports and many other archival documents, materials of periodicals and press were researched during the study, and the processes of sending students, their education, economic problems, cultural societies of the youth abroad, their achievements and fates were disclosed.

The list of the youth of Turkestan region, who studied in Turkey and Germany during the years of Soviet power, was compiled on the basis of sources and documents and introduced into scientific use.

Information has been restored about the biography and activities of the Uzbek national personnel who studied abroad and remained in exile, and returned to the country and were later persecuted.

Authenticity of the research results is justified by the use of the methods and approaches recognized in the science of history in the dissertation, the use of primary sources, many types of literature on the dissertation, the introduction of conclusions, suggestions, recommendations into practice, and the confirmation of obtained by responsible bodies.

Scientific and practical significance of research results. Scientific significance of research results is explained with further deepening of scientific and theoretical knowledge by studying the history of young people who studied abroad in the end of the 19th century - 20s of the 20th century, understanding the practical

importance of education and internships abroad today, wider understanding of the place and importance of foreign education in education policy and its practical application, explanation of the introduction of scientific conclusions into practice related to this issue.

The practical significance of the research results serves as an experience and example for the implementation of targeted state programs dedicated to the study of the socio-economic, political and spiritual development, cultural heritage of Uzbekistan, and the education of Uzbek youth abroad today. It also serves to develop historical knowledge, to improve the history of Uzbekistan textbooks and training manuals.

Implementation of research results. On the basis of the scientific results and suggestions obtained from the study of the issues of education of the youth of Turkestan abroad at the end of the 19th century – the 20th of the 20th century:

Scientific results obtained on diverse attention of the governments of Turkestan ASSR, BPSR, KhPSR to the education of the youth abroad, the support of BPSR to finance education of the youth of TASSR and KhPSR too due to her political and economic condition, the problems the youth of Turkestan faced during their study abroad, special role of “Komak” society and “Nashri Maorif” in the youth education abroad were used in the fundamental project OT-F1-132 “Historiography of the History of the statehood of Uzbekistan: its theory and historical stages of its formation” conducted at the Institute of History of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Certificate No. 3/1255-1428 of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan issued on June 17, 2022). The implementation of the results created a wide opportunity to study the history, essence and importance of sending of Turkestan youth abroad during the years of Soviet regime.

Information about the issue of the youth of Turkestan studying abroad and its problems, charitable societies established by jadid enlighteners and local entrepreneurs and their support for youth education, problems in the educational process, the activities and fate of young people, who got education abroad, in their own country were used in the development of the scenarios “Tarikhiy savol” broadcasted by “O‘zbekiston tarikhi” (Certificate No. 01-4/4-1867 issued on December 14, 2021 by “O‘zbekiston” TV and Radio channel of the public enterprise “Uzbekistan National Broadcasting Company”). The results of the research serve to thorough study the history of Uzbekistan, to appropriately direct the goals of today's young generation to study abroad, and to educate them in the spirit of patriotism.

Approbation of the research results. The results of this research were presented at 6 international and 6 national scientific-practical conferences.

Publication of research results. 22 scientific works were published on the topic of the dissertation. In particular, 10 articles (in 9 republican and 1 foreign journals) were published in scientific journals recommended by SAC of the Republic of Uzbekistan to publish the main scientific results of doctoral dissertations.

The outline of the thesis. The dissertation consists of an introduction, three chapters, a conclusion, a list of used literature and an appendix. The research part of the dissertation is 155 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The relevance of the thesis has been validated, the current state of the research has been analyzed, the aim and tasks of the dissertation articulated, its object, subject, and methods of research have been defined, the relevant research priority areas of science and developing technology within the Republic, as well as higher educational or scientific research institutions abroad have been specified. The scholarly novelty of the research, its authenticity, and the scientific and practical value of the dissertation are laid out. The practical results, implementation and approbation of the research, and information on its publication and outline of the thesis contents are given in the **introduction** part of the dissertation.

The first chapter of dissertation entitled “**Changes in the socio-cultural life of Turkestan in the late 19th – early 20th centuries, jadidism and the desire of young people to study abroad**” is dedicated to the issues such as social and cultural life of Turkestan Governor Generalship, Bukhara Emirate and Khiva Khanate, the needs for educating young people abroad, the youth who studied abroad in that period and their activities in Turkestan having graduated from education abroad.

The first paragraph of this chapter is titled “*Progressive movement in the region and its influence on the education of young people abroad*”. It analyzes the education of young people abroad from Turkestan Governor Generalship, Bukhara Emirate, Khiva Khanate and the encouragement of the jadidism movement on it.

The education of the youth of Turkestan abroad had a concurrent development with the jadidism movement that came into being in the late 19th and early 20th centuries. The innovations introduced in Turkestan and the transformations in foreign countries had a significant influence on the education of the youth of the area. It can be seen that in the objectives and tasks of Turkestan jadids, the issue of preparation of highly qualified national cadres and for this purpose sending students abroad for their training was on the agenda as a very important issue.

Initially, the youth of Turkestan traveled to St. Petersburg and other cities of Russia to study public and administrative affairs, medicine, while to Egypt and Arabia to study religious sciences. Besides, jadids propagated the education of the youth in more advanced countries by the national press in order to prepare specialists, together with taken practical measures¹⁰⁴.

A group of the youth of Turkestan were enrolled to study at such madrassas as “Olia” and “Usmonia” in Ufa, “Husaynia” in Orenburg, and “Muhammadiya” in Kazan at the beginning of the 20th century. The number of the youth of Turkestan in these madrassas grew significantly in the second decade of the 20th century.

¹⁰⁴Маҳмудхўжа ибн Бехбудхўжа ҳатиб. Тамин истиқбол // Шухрат. 1908, 7 февраль.

Charitable societies founded in Turkestan played a significant role in the education of young people abroad. Members of “Jamiyati Imdodiya” established in Tashkent in 1909 and “Turon” society established at the end of 1913 promoted to send young people abroad, support them materially and morally in the process of their education. Munawwarqori Abdurashidkhanov, a member of the charitable society, secretly sent some young people to study abroad¹⁰⁵. According to the information of 1910, about 100 young people from Turkestan and Bukhara studied in Istanbul¹⁰⁶.

Istanbul University was one of the largest higher education institutions in Turkey. The university had tuition fee for study, and two and a half liras were paid for every student in advance. Arabic, Persian, French and German were also taught to students at the university. Practical laboratories were established for some disciplines¹⁰⁷.

The education of youth and national personnel abroad was considered an urgent issue in Bukhara Emirate and Khiva Khanate. The youth of this regions studied at several educational institutions of European and Oriental countries in the late 19th and early 20th centuries. For example, Haji Abdurauf Mirzahidbai, a big merchant from Bukhara, sent his son Mirza Sirojiddin Hakim Bukhari (1877-1913) to Iran in 1903. He studied at American Medical College in Tehran. Mirza Sirojiddin got his higher education at the Faculty of Medicine of the University of Bern of Switzerland¹⁰⁸. According to the sources, the youth of Bukhara Emirate studied in France in the late 19th and early 20th centuries too¹⁰⁹.

A secret society - “Tarbiyai atfol” was established in Bukhara Emirate in order to promote the youth. They began to send students, who had studied in schools organized by the society, to study abroad. The children of wealthy families were sent to study at their own expense while the children of poor families were sent to study by the funds of the secret society. More than 50 young people from Bukhara got education in Istanbul by the means of “Tarbiyai atfol”. According to archival documents, more than 250 students from Bukhara studied in various educational institutions of Turkey in 1914¹¹⁰.

During the reign of Muhammad Rahim Khan II of Khiva, large-scale reforms were carried out in the social and cultural life of the country, and many foreign innovations penetrated into the khanate, including the establishment of a printing press, a hospital, a postal and telegraph services, and new method schools. “Jamiyati Khairiya” was founded by progressive rich people of Khanate in 1904. Its main task

¹⁰⁵Ёш туркистонли. Гаспирали Исмоилбек номи “Таржимон” газетасининг чиқанлигини 50 йиллиги муносабати ила // Ёш Туркистон. – 1933. – № 41. – Б. 10; Иброҳим Ёрқин. Хотиралар. Туркчадан таржимон ва нашрга тайёрловчи Ш.Турдиев. // Жаҳон адабиёти. – 2002. –№ 6. – Б. 137-138.

¹⁰⁶ National Archives of Uzbekistan (subsequent places are given in the style of NAUZ), fund I-461, list 1, collection 1260, sheet 18.

¹⁰⁷Каримий Ф. Истанбул мактаблари ҳақида бир қадар маълумот // Шўро. – 1913. – № 7.– Б. 213.

¹⁰⁸Исоқова М. Сайёҳатдан шифокорлик сари ёхуд Мирзо Сирожиддиннинг “Тухфаи аҳли Бухоро” асари хусусида // INFOLIB. – 2020. – № 2. – Б. 67.

¹⁰⁹Поездка бухарцев в Париж // Туркистон вилоятининг газетаси. 1910, 24 январь.

¹¹⁰NAUZ, fund I-461, list 1, collection 2115, sheet 19.

was to establish new method schools in the Khanate of Khiva¹¹¹. Being well aware of foreign innovations, the progressive people of Khiva sent their children to foreign countries to get education at the end of the 19th century. For example, it can be mentioned that Khivan Muhammad Aminiddin ughli first studied in Istanbul, and he studied at the Irrigation College in Toulouse of France from 1893 to 1897¹¹².

At the beginning of the 20th century, some young people from Khiva studied in reformed madrasas in neighboring countries and in Istanbul. For example, Bekjon Rahmonov studied at the teachers' seminary in Istanbul between 1913 and 1918¹¹³. There were taught many languages, religious and secular knowledge at this higher educational institution.

The paragraph entitled "The activities of young people, who returned from education abroad, in Turkestan" discloses the integration of the youth, who returned from education abroad early in the years of the 20th century, with jadidism movement and their efforts in the way of the development of society. Many young people helped in the development of new method schools, philanthropic societies, press and theater societies which were founded by jadids. They first taught in modern schools, and later became the chairmen of these schools.

The young people who studied abroad published their articles in newspapers and magazines such as "Samarkand", "Oina", "Sadoi Turkistan", "Sadoi Fergana", "Najot", "Kengash", "Hurriyat".

Usman Khoja, Abdurauf Fitrat, Otaulla Khojaev, Abduqadir Muhiddinov were among the well-known representatives of the Bukhara Jadidism movement who returned from education in Turkey¹¹⁴. During their education in Istanbul, they discussed the future of Turkestan and its problems by their own views.

Muhammad Aminiddinov of Khiva, who returned to Khiva in 1897 having graduated from the irrigation college in Toulouse of France, was appointed the head of the training course of the flotilla organized in Amudarya.

In general, these young people were active drivers in the social and cultural life of Turkestan. They were active in various fields for the development of the country. They served for the development of society by working in government institutions, education, press, theater and other fields.

The second chapter of the dissertation entitled "**Youth education abroad issues in Turkestan ASSR, Bukharan People's Soviet Republic and Khorezm People's Soviet Republic**" interdependently analyzes the activities of national societies founded by local intellectuals in orienting talented young people to education abroad and practical actions of the government on the issue.

The first paragraph of the second chapter entitled "*Activity of national intellectuals and the role of societies and associations in sending the youth abroad*"

¹¹¹Билолов Г. Хоразмда халқ маорифи тараққийси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1969. – Б.18.

¹¹²Бекмуҳаммад У. Жайхунни жиловлаган мироб // Камалак. 2004, 4 декабрь. Қўшжонов О. Полвонов Н. Хоразмдаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар ва ҳаракатлар (XIX аср иккинчи ярми – XX аср биринчи чораги). – Тошкент: Abu matbuot-konsalt, 2007. – Б. 271.

¹¹³Маткаримов М. Хоразм Республикаси: давлат тузилиши, назирлари ва иқтисоди. – Урганч, 1993. – Б. 28.

¹¹⁴Ражабов Қ. XX аср бошларида Туркистон ёшлари // Ҳуқуқ ва бурч. – 2008. – №2 – Б. 41.

illustrates the sympathy to foreign education by educational societies operating in Turkestan, in particular, the efforts of the “Komak” society to send young people to foreign countries for education.

Despite the changes in the political processes in Turkestan, the education of young people in foreign countries continued in the socio-cultural life. The idea of educating young people abroad was one of the goals of the “Chighatoy Gurungi (Chagatai talks)” organization, which was founded under the leadership of Abdurauf Fitrat in Tashkent in 1919¹¹⁵. Intellectuals in this “*Gurung*” became ideological supporters of young people’s efforts to study abroad.

The issue of the education of young people abroad gradually penetrated into the discussions in public educational institutions of the government. In the beginning of 1921, a project was drawn up by the “Uzbek Board of Education” to study abroad from Turkestan, and a list of several students was formed and submitted to the government. However, this action was effortless.

The movement to study abroad, which has risen among the youth of Turkestan, was reviving around the “Komak” society, formed by the initiative of intellectuals and young people. In May 1922, the society’s charter was presented to the government and approved by the “Council of Education”¹¹⁶. The main goal of “Komak” society was to provide full support for Uzbek students to study at higher and secondary educational institutions abroad and of RSFSR¹¹⁷. According to the Charter of the Society, the society involved donations, collected talented young people and sent them abroad.

The issue of young people who applied for an application to study abroad was discussed at the meetings of the “Komak” society. The board meeting of the society approved the list of 15 young people going to Germany on August 10, 1922, and at the meeting of August 14, 1922, the list of 25 students going to the Russian cities such as Moscow and St. Petersburg was approved¹¹⁸.

Before the start of the 1922-1923 academic year, the government of the Turkestan ASSR held the affairs of sending young people abroad. Most of the young people who worked at “Komak” society went abroad during this process. The central management of the society was handed over to S. Tillakhanov¹¹⁹. However, the reorganization the central committee of the society was not permitted by the government, though its regional and district branches continued to involve donations.

In 1921, “Turkiston” trade-industrial company was established on the initiative of the enlightener Saidnosir Mirjalilov. He spent a certain part of the company’s profits for the benefit of young people who were being sent abroad. The company helped in the development and popularization of the activities of “Nashri Maorif”

¹¹⁵Турдиев Ш. Улар Германияда ўқиган эдилар. – Тошкент, 2006. – Б. 226.

¹¹⁶NAUZ, fund R-34, list 1, collection 1380, sheet 119.

¹¹⁷NAUZ, fund R-34, list 1, collection 1380, page 463.

¹¹⁸NAUZ, fund R-34, list 1, collection 1380, sheets 158, 410.

¹¹⁹NAUZ, fund R-34, list 1, collection 1380, sheet 403.

society that had been established by intellectuals.¹²⁰ The branches of “Nashri Maoarif” society were opened in other regions too. The society had a purpose of increasing the number of students in higher educational institutions in Turkestan, Russia and abroad and to help them.

In general, as a result of the efforts of societies and associations established by intellectuals in Turkestan during the years of Soviet rule, many local young people were sent to study abroad. They were financially and morally supported by the means of these societies.

The second paragraph of this chapter analyzes the issues of sending young people abroad by government organizations of TASSR, BPSR, and KhPSR.

Education of young people abroad was also arisen on the agenda at the meetings of the “Uzbek Scientific Commission” under the Public Education Commissariat of the TASSR that were held on April 23, 1921 and May 7, 1921¹²¹. However, the decisions taken on this issue did not come to light. Nevertheless, with the efforts of the “Uzbek Scientific Commission” and the “Komak” association, it was succeeded in sending young people abroad with the support of the government. 11 students were allowed to get education under the auspices of the government during the mobilization in TASSR to send students abroad in 1922. According to it, 4 people were assigned to People’s Provision Commissariat, 2 people to Cotton Committee, 2 people to Silk Industry Department, and 2 people to Land-Water Commissariat¹²². The educational commissariat held the responsibility for the material needs of one student during his education abroad.

During this period, the government of Turkestan ASSR also raised the issue of sending students to Turkey, but it was not accomplished by the government due to the political situation there¹²³. Notwithstanding that, several young people went to Turkey to study on their own¹²⁴.

The practice of sending young people from Turkestan ASSR abroad was also conducted in Bukhara People’s Soviet Republic. The administration of the government of BPSR paid great attention to the development of social, economic and cultural life in the country.

The government of Bukhara established relationship with German embassy by its embassy in Moscow and exchanged correspondences on the issue of youth education¹²⁵. Special German language courses were organized for young people in Chorjoi by Public Education Inspectorate of Bukhara in 1922. On August 13, 1922, the government established a three-person commission (Olimjon Idrisiy, Abduwahid Burhonov, F.A. Kemnitz) to organize the education of students to be sent to

¹²⁰“Nashri Maarif” society was established in January 1923 by the initiative of Munavvarqori Abdurashidkhanov and a group of intellectuals. Абдурашидхонов М. Танланган асарлар. Тошкент: Ма’naviyat, 2003. – Б. 128-129.

¹²¹Турдиев Ш. Улар Германияда ўқиган эдилар. – Тошкент, 2006. – Б. 10.

¹²²NAUz, fund R-34, list 1, collection 1380, sheet 296.

¹²³NAUz, fund R-34, list 1, collection 1380, sheet 493.

¹²⁴Ёкуб. Илк холам // Ёш Туркистон. – 1934. – № 50. – Б.14; Yaman E. Osmanlidan Gunumuze Turkistan-Turkiye kulturel ileskilerine genel bir bakis / Islami arastirmalar dergisi. Cild: 12, sayi 2. 1999. – S.198.

¹²⁵ Германияга талабалар юбормак ишларининг бориши // Бухоро ахбори. 1922, 27 июль.

Germany¹²⁶. 46 people from Bukhara were sent to Germany together with this commission.

Besides, the government of the BPSR sent a group of young people to Turkey for education. The letter of the Public Education Inspectorate of Bukhara No. 3887 written on December 6, 1922 discloses that it was requested the assistance from the Inspectorate of Foreign Affairs of BPSR to deliver 30 students and 200 pounds of their luggage to their destination¹²⁷. 25 students from Bukhara, who were sent to Turkey by the support of the government, were educated in Trabzon sultaniya and Kastamonu cities¹²⁸.

The government of BPSR was much freer from the legal point of view compared to TASSR. Due to its good economic situation, BPSR managed to send more students abroad under the government's patronage. The government of Bukhara included not only its own students, but also young people from TASSR and KhPSR as its students.

The issue of education of young people abroad was also on the agenda of Khorezm People's Soviet Republic and a list of talented students was formed there. Turkestan periodicals reveals the names of 5 people from Khiva in the list of students going to study in Germany¹²⁹. However, only 2 students from Khorezm went to study in Germany, and we do not have any information about the others. It became clear that one of the two students who went abroad studied at his own expense while the other did by the funding of BPSR¹³⁰.

Based on the available literature and sources, it can be concluded that in the early years of Soviet rule, more than 70 students from Turkestan studied in Germany, and about 50 young people studied in Turkey.

The third chapter of the dissertation is entitled **“Students’ educational processes abroad, their daily life and further fate”**, and it discloses the study of young people abroad, economic problems of students, achievements in the field of education, and their fate having studied abroad.

The paragraph of *“Educational Process of the Youth Abroad”* analyzes the life of Turkestani youth abroad, their education, language learning, the relations of Turkestan students with their foreign teachers.

In particular, young people from Bukhara who went to Germany first learned German in special 6-month language courses. They were divided in different spheres. One group of students was placed in a boarding house, one group was sent to factories to get practical knowledge, and another group was placed in apartments for higher education.

¹²⁶Германияга талабалар кетадур // Бухоро ахбори. 1922, 28 август; NAUz, fund P-56-collection, list 1, volume 35, sheet 27.

¹²⁷NAUz, fund P-56-collection, 1-list, 13-volume, back of 4 sheets.

¹²⁸ Усманий туркларнинг бу кунги ҳоли // Бухоро ахбори. 1922, 31 декабрь.

¹²⁹Сирожий. Германияда ўқувчи мусулмонлар // Қизил байроқ. 1922, 31 август.

¹³⁰Салимхон. “Кўмак”нинг жавоби // Туркистон. 1923, 29 июль; NAUz, P-56-collection, 1-list, 224-volume, back of 96 sheets.

Boarding school students were under the supervision of private teachers, educators, doctors and nurses. Young people were taught to read, write and communicate in German there, as well as basic knowledge of other subjects¹³¹. The level of knowledge and language learning of Turkestan youth who attended some language courses was highly evaluated. Turkestan youth, who completed the language courses in 1923, were enrolled into higher educational institutions, gymnasiums and in secondary industrial schools. Turkestan youth, who submitted the document at the degree of a gymnasium certificate, were assessed by the German educational authorities and enrolled to higher education institutions without an exam. In this process, several youths of Turkestan entered higher education institutions and began their studies. In addition, young people whose documents were not recognized by the German Education Inspectorate studied in the highest classes of schools at the gymnasium level.

According to the data of 1924, 16 Turkestan students studied in secondary industrial schools. 6 of them studied in agricultural schools, 5 in engineering and factory technical schools, 1 in electrical engineering technical school, 2 in printing technical school and 2 more in mining technical school¹³².

18 young students from Bukhara studying at the boarding schools later continued their studies at a gymnasium in Koslin. A special class was opened for them in the gymnasium¹³³. Turkish lessons were also taught in a specially organized class so that these young people would not forget their mother tongue.

The young people, who went to Turkey, got education in such fields as agriculture, pedagogy, and medicine. For instance, Fayzi Yaqub from Tashkent studied at the physics-mathematics department of the Pedagogical University in Istanbul in 1923, and Salih Ismailbek and Majididdin Ahmadbek studied at the medical faculty of Istanbul University.

In September 1923, a magazine named “Komak” was published in Germany with the involvement of Turkestan students such as Saidali Usman, Ahmad Shakuri and Sattar Jabbar. It published articles, poems and letters of students on science, technology, literature and art. In 1924, Turkestan youth in Germany founded a society called Turkestan Students’ Union. It was headed by Abduwahhab Murodi who was a Turkestan student¹³⁴.

The youth studying in Turkey established a society in Istanbul under the name “Turkish Youth Union of Turkistan” on September 29, 1927. The society helped the youth of Turkestan to get admitted in various educational institutions in Turkey and provided financial and moral support to the youth getting education. The youth of this community were also aware of the situation of Turkestanis in other countries¹³⁵.

¹³¹NAUz, fund R-56, list 1, collection 224, back of 46 sheets.

¹³²Эртой. Германияда Ўрта Осиё талабаларининг икки йили // Туркистон. 1924, 2 сентябрь.

¹³³NAUz, fund R-56, list 1, collection 224, sheet 80.

¹³⁴ Андижон А. Туркистон учун кураш. / Туркчадан Тоҳир Қаҳҳор таржимаси. Биринчи жилд. – Тошкент, 2017. – Б. 230.

¹³⁵ Йўловчи. Йўлдан I // Ёш Туркистон. – 1934. – № 50. – Б. 48; Йўловчи. Йўлдан II // Ёш Туркистон. – 1934. – № 51, – Б. 29.

The youth of Turkestan who graduated from higher educational institution successfully also conducted scientific research (Inaugural-Dissertation). For example, Tahir Shokirzoda, who was student of the Department of Economics and Sociology at the Faculty of Philosophy of the University of Heidelberg in Germany, wrote a doctoral dissertation on the theme “The Basis of the Nomadic Economy: A Look at the Economy of the Nomadic Peoples of Siberia and Central Asia”¹³⁶.

The paragraph entitled “*Economic problems faced by students and their solution*” elucidates the economic challenges and hardships students faced and suffered in Germany due to the inflation of the 1920s, the deficiency of funds allocated to students from the government of the Turkestan ASSR, and the problems in scholarships caused the students to be in a difficult financial situation. The students felt health issues due to economizing money. This process also had bad impact on their education. Besides, high cost of necessary literature and teaching materials, students needed, limited their opportunities. For instance, the necessary tools used for the practical drawings and projects for the students of technical directions cost between \$6 and \$12¹³⁷. Some students had to work for a while to overcome their financial problems. The amount of stipendium was increased in the following years. In the 1926-1927 academic year in Germany, a monthly stipend of 50 dollars given to each of 34 students from Turkestan was distributed as follows: 5 dollars for minimum tuition fee; 35 dollars for living expenses and accommodation; \$6.75 for clothes; \$3.25 for stationery and books¹³⁸.

The government of the BPSR allocated good financial and moral support to their students. The government of Bukhara constantly increased funds for student support¹³⁹. The government of the BPSR allocated 105 000 gold rubles in order to cover the needs of students studying in Germany. It transferred 54 000 USD to the gymnasium fund for students from Bukhara studying in Köslin¹⁴⁰. Bolsheviks began to take control and interfere this process in the next years. On September 10, 1923, the control over the students of Bukhara was assigned to the embassy of the RSFSR in Germany.

Educational process of the youth was supported by the intellectuals of Turkestan, people who were not indifferent to their education, and the families of students to overcome the difficulties. The article “Talabalarga komak yuborildi” published in issue 273 of “Turkiston” newspaper in 1924 highlights the organization of “Katta Sharq” party in Khojand for the benefit of students studying abroad¹⁴¹.

The paragraph entitled “*Later fate of young people who studied abroad*” describes the measures taken by the Soviet government to return students who studied abroad and the policy of repression against them.

¹³⁶Hakan Torun. Tahir Cagatay’in hayati ve faaliyetleri. Yuksek lisans tezi. – Istanbul, 2002. – S. 10.

¹³⁷NAUz, fund R-17, list 1, collection 335, sheet 245.

¹³⁸NAUz, fund R-94, list 1, collection 475, sheet 116.

¹³⁹NAUz, fund R-48, list 1, collection 239, sheet 159.

¹⁴⁰Yarashevskiy B. Bukharan Students in Germaniy, 1922-1925 / Universits- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt Digitale Bibliothek des Sondersammelgebietes Vorderer Orient Bamberger Zentralasienstudien Baldauf Ingeborg. – Berlin, 1994. – S. 272.

¹⁴¹Талабаларга кўмак юборилди // Туркистон. 1924, 20 май.

In 1924, the Soviet government began to take measures to return students. In 1924-1925, the rector of the Central Asian Communist State University I.G. Meyerson was sent to Germany to inspect the youth politically. I. Meyerson was also assigned a task by the Center to reduce the number of the students. On his initiative, from August 1925, the activity of returning students from abroad began to be implemented. The government made a decision to return up to 10 percent of young people studying in Germany¹⁴². At first, the students of the gymnasiums were called back. In October 1925, 47 students were included in the list of students from Uzbekistan in Germany¹⁴³, and by January 1926, this number had been decreased even more. At the end of the 1925-1926 academic year, by decreasing the amount of stipendium, the number of scholarship holders was reduced to 30. According to the Command of the CEC of the Uzbek SSR issued September 4, 1926, the educational commission of the Uzbek SSR in Germany was liquidated. It was replaced by students' commission "studkom"¹⁴⁴.

Students who graduated from their study at secondary and higher educational institutions, and some were forcibly called back in 1927. Some of the young people who studied in Germany until the 30s of the 20th century returned to Uzbekistan after completing their education abroad. Another group of students had to stay in foreign countries since they were dissatisfied with the policy of the Soviets.

Soviet government ran a repressive policy against young people who studied abroad at the end of the 20s of the 20th century. The Soviet authorities began an investigation with accusations of "pan-Turkist", "pan-Islamist", "reconnoiter". As a result, along with many intellectuals, students who returned to the country after studying abroad and serving for the future of the country became victims of repressions. In 1937, Abduwahhab Murodi, who was sentenced to eviction, was judged again and sentenced to capital punishment. He was shot on October 27, 1937 in the Karelia ASSR (Sandarmokh forest ¹⁴⁵)¹⁴⁶.

Some of the young people who did not return to the country due to the pressure and persecution of the Soviet government worked as young members of the Turkestan National Union (TNU) abroad. The youth who stayed in Germany moved to Turkey when fascism came to power. Most of them settled in the Turkish cities such as Istanbul and Ankara and worked at higher and secondary schools and scientific research institutions. They gained the award of scientific degrees of doctors of science, professor in the fields of physics, chemistry, agriculture, medicine, sociology and philosophy.

¹⁴²Турдиев Ш. Германияга ўқишга борган талабалар ва уларнинг кейинги тақдири. Тарихнинг номаълум саҳифалари. (Илмий мақолалар. Хужжат ва мақолалар. Хотиралар). Иккинчи китоб. – Тошкент: Ўқитувчи, 2010. – Б 138.

¹⁴³NAUz, fund R-94, list 1, collection 475, sheet 60.

¹⁴⁴NAUz, fund R-94, list 1, collection 475, sheet 144.

¹⁴⁵Сандармох – is a forest place in the Karelia ASSR. In 1937-38, mass shootings were carried out. In those years, 6241 people were shot and buried there in mass graves.

¹⁴⁶ Учтен(а) в «Ленинградский мартиролог. Том 6» <https://bessmertnybarak.ru/books/person/25049/>

CONCLUSION

The following conclusions have been gained as a result of the scientific research entitled “Issues of education of Turkestan youth in foreign educational institutions at the end of 19th century – the 20s of the 20th century”:

1. The education of the youth abroad in the late 19th and early 20th centuries was resulted by a number of internal and external factors, in particular, jadidism movement that developed in Turkestan region, the construction of new industrial enterprises, innovations coming to the country, and the need for national personnel. Jadid representatives and investors sent young people to neighboring and foreign countries to prepare specialists in fields such as teaching, law, economy and finance, agriculture, and medicine. Turkestani youth went to study at educational institutions in the countries such as Egypt, India, Turkey, as well as in Russian central cities such as Petersburg, Orenburg, Kazan and Ufa.

2. Investors of Bukhara Emirate and Khiva Khanate sent their children to Europe for modern education in the 90s of the 19th century. A secret society of jadids named “Tarbiyai atfol” was established in Bukhara at the beginning of the 20th century, and more than 50 young people from Bukhara got education in Istanbul with the support of this society. In 1914, more than 250 young people from Bukhara studied in various educational institutions of Turkey. Young people studying abroad formed their own student unions. “Bukhara Tamim Education Society” in Istanbul and “Turkistan Students’ Society” in Ufa brought students closer to each other in the process of studying abroad.

3. Young people, who studied abroad and returned to Turkestan, participated in opening of new method schools, press, publishing, theater activities promotional societies. With their articles and works in the press, they influenced the further growth of the political and cultural thinking of the people. They took posts in governmental bodies. They protected the interests of people in the conditions of coloniality of Russian Empire. They became a great driver in the politicization of the jadidism movement.

4. In the early years of Soviet regime, the youth of Turkestan sought education in the developed countries of Europe. To implement this goal, the society of “Komak” was founded and the measures were taken to send students abroad in the 20s of the 20th century. “Nashri Maorif” society, which was established by intellectuals, supported students studying abroad in its wide-scale activities. Despite the fact that the activity of this society was suspended due to the policy of the Soviet regime, the process continued to provide financial and moral support to young people studying abroad.

5. Many young people went to Russia, Azerbaijan, Germany and Turkey for education with the support of the governments of Turkestan ASSR and BPSR and on their own expense. A certain amount of stipends were allocated to young people sent with the support of the government. The groups organized to go abroad in BPSR mainly consisted of young students, and thus the government established a special committee and an educational representative office for them.

6. Besides getting education, Turkestan youth who studied abroad got acquainted with European culture. They acquired the practical and theoretical knowledge of science and technology. They founded their cultural societies and promoted Turkestan's culture abroad. On the initiative of active young people, "Komak", the first magazine in Uzbek language, was published in Germany. Young people who studied in various fields of science conducted scientific research.

7. Turkestani students also faced a number of economic difficulties during their studies abroad. Scholarships allocated by the government of Turkestan ASSR was not enough to cover the needs of students due to the fact that the current economic conditions abroad were not considered. In the period before 1924, the government of BPSR paid great attention to the economic support of the youth. However, inflation in Germany also had a negative impact on them. Scholarships given by Uzbekistan SSR after 1925 were not delivered to students on time. The Soviet government also tried to turn students back by depriving them of economic support. The students were supported by their families, intellectuals and enlightened rich people of Turkestan.

8. Despite various difficulties during their education abroad and pressure from the Soviet government, the youth returned to the country becoming highly educated agronomists, electricians, chemists, technicians, doctors, engineers and other experts. Although they achieved high results in their fields in a short period of time, their talents were not considered. Among the victims of the political repression that began in Soviet Union in the 1930s, there were many young people who had studied abroad. As a result of the repressive policy of 1937-1938, they were repressed with accusations such as "public enemy", "a foreign spy", "counter-revolutionary nationalist".

9. A group of young people abroad, who dissatisfied with the policies of the Soviet regime, had to live in exile. They worked in government offices and universities of foreign countries and made a great contribution to the development and progress of science. Young people who lived in emigration were homesick and published many works and scientific articles about Turkestan with a dream of its independence.

As a result of scientific research, the following **proposals** and **recommendations** have been developed:

Conducting individual researches on the activities and scientific heritage of intellectuals who studied abroad and served for the development of the country publishing a series of pamphlets and monographs about them;

Identifying, collecting, classifying and publishing a collection of documents stored in the archive, library and museum funds of Uzbekistan about the youth of Turkestan who studied abroad at the end of the 19th century – the 20s of the 20th century;

Uploading and enriching the information about the life, activities and fate of young people educated abroad on the electronic platform Wikipedia (Wikipedia) based on new information;

The introduction of sources on the topic, which are stored in the archives and libraries of Germany, Turkey, Russia, Azerbaijan, into scientific use in order to elucidate full history and to have comparative analysis of the issues of the education of national personnel abroad and in the central cities of Russia from the establishment of Soviet regime to the beginning of the Second World War, as well as to develop the theme with new information.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc 02/30.12.2019. Tar.56.01. ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ИНСТИТУТЕ ИСТОРИИ
АКАДЕМИИ НАУК РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ

АБДУВАЛИ АБДУМУТАЛИБОВИЧ ЙУЛДАШЕВ

**ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ ТУРКЕСТАНСКОЙ МОЛОДЕЖИ ЗА
РУБЕЖОМ В КОНЦЕ XIX – В 20-Е ГОДЫ XX ВЕКА**

07.00.01 – История Узбекистана

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD) по историческим наукам**

Ташкент, 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан под номером B2022.3.PhD/Tar537

Диссертация выполнена в Институте истории Академии наук Республики Узбекистан.

Автореферат диссертации на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Научного совета (<http://fati.uz>) и на Информационно-образовательном портале «ZiyoNet» (www.ziyo.net).

Научный руководитель:

Нодира Абдуллаевна Мустафаева
доктор исторических наук, профессор

Официальные оппоненты:

Бахтиёр Эргашевич Эргашев
доктор исторических наук, профессор

Абдулла Нуритдинович Расулов
доктор исторических наук, профессор

Ведущая организация:

Национальный университет Узбекистана

Защита диссертации состоится 9 декабря 2022 г. в 14:00 часов на заседании Научного совета DSc 02/30.12.2019.Tar.56.01. по присуждению ученых степеней при Институте истории Академии наук Республики Узбекистан (Адрес: 100047, г. Ташкент, ул. Яхьи Гулямова, главное здание Академии наук, дом 70, 110-кабинет. Институт истории АН Республики Узбекистан. Тел.: (99871) 233-54-70; факс: (99871) 233-39-91; e-mail: info@fati.uz Институт истории АН Республики Узбекистан.

С диссертацией можно ознакомиться в Фундаментальной библиотеке Академии наук Республики Узбекистан (зарегистрирована за №___). (Адрес: 100170, город Ташкент, ул. Зиёлилар, 13. Тел.: (99871) 262-74-58, факс: (99871) 262-34-41).

Автореферат диссертации разослан 18 ноября 2022 года

(Протокол реестра рассылки № 14 от 14 ноября 2022 года)

Азамат Зиё

Председатель Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук, профессор

Х.С. Жуманазаров

Ученый секретарь Научного совета по присуждению ученых степеней, доктор философии по историческим наукам (PhD)

Н.А. Аллаева

Председатель Научного семинара при Научном совете по присуждению ученых степеней, доктор исторических наук

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования: раскрыть вопросы получения зарубежного образования туркестанской молодежью и показать его виды, воссоздать общественную жизнь и судьбы студентов в конце XIX - 20-х годах XX века.

Объект исследования: получение образования за рубежом туркестанской молодежью в конце XIX – 20-х годах XX века.

Предмет исследования: получение зарубежного образования туркестанской молодежью во времена Российской империи и Советской власти, показать организационное его оформление и раскрыть роль в этом процессе национальной интеллигенции и советского правительства.

Научная новизна исследования состоит в следующем:

доказано, что в конце XIX – начале XX веков Туркестанские просветители-джадиды на свои средства организовали общества “Джамияти имдадия”, “Тарбияи атфол”, “Турон”, а в советские годы в Туркестанской АССР национальной интеллигенцией были организованы ассоциации “Кумак” и “Нашри маориф” через которые осуществляли сбор средств на принципах спонсорства и благотворительности для оказания помощи правительству с целью отправки талантливой молодежи Туркестана на обучение за рубеж, оказывая им материальную и духовную поддержку;

доказано, что в 1920-1924 годах, в связи с тяжелым экономическим положением правительств ТАССР, БНСР, ХНСР внимание к образованию молодежи за рубежом ухудшилось, но благодаря соглашению правительства БНСР с РСФСР, а также с установлением торговых отношений с зарубежными представительствами и иностранными государствами была оказана дополнительная помощь студентам ТАССР и ХНСР, обучающимся за границей;

выявлено, что Туркестанской молодежью, обучающейся за границей в первой четверти 20 века, для поддержки друг друга материально и духовно, были созданы такие ассоциации, как “Бухара таъмими маориф ” в Стамбуле, “Туркестанское студенческое общество” в Уфе, “Туркестанский студенческий союз” в Германии, “Единство Туркестанско-турецкой молодежи” в Турции, которые через проведение различных культурных мероприятий способствовали продвижению своей национальной культуры за рубежом;

доказано, что в 20-х годах XX века, в связи с общественно-политическими процессами и экономической напряженностью в Европе, Туркестанская молодежь столкнулась с материальными проблемами, когда молодые люди были вынуждены прекратить обучение и в этой ситуации только правительство БНСР увеличило сумму средств для обеспечения своих студентов, правительством ТАССР данная проблема не была рассмотрена должным образом, а правительством ХНСР этот вопрос был проигнорирован.

Внедрение результатов исследования. На основе научных результатов и предложений, полученных в ходе изучения вопросов образования

Туркестанской молодежи за рубежом в конце XIX – 20-х годах XX века было осуществлено следующее:

Научные результаты, такие как: различное отношение правительств Туркестанской АССР, БНСР, ХНСР к вопросам образования своей молодежи за рубежом; наличие широких политических и экономических возможностей у правительства БНСР, оказавшего материальную помощь, как своим, так и студентам из ТАССР и ХНСР в Германии; материальные трудности Туркестанской молодежи во время обучения за рубежом; огромная роль общества “Нашри маориф” и “Кумак” в получении молодежью образования за рубежом были использованы в фундаментальном проекте ОТ-Ф1-132 «Историография государственности Узбекистана: теория и исторические этапы становления», реализованном в Институте истории Академии наук Республики Узбекистан. (Справка Академии наук Республики Узбекистан от 17 июня 2022 года за № 3/1255-1428). Внедрение этих результатов исследования позволило изучить историю, сущность и значение отправки туркестанской молодежи за границу в годы советской власти.

Информация, связанная с получением образования Туркестанской молодежью за рубежом, пережитых ими трудностях; о благотворительных обществах, организованных джадидскими просветителями и местными предпринимателями, оказавшими помощь в образовании молодежи; о проблемах в образовательном процессе за рубежом; о деятельности различных советских учреждений в этом процессе и дальнейшей судьбе молодежи, получившей образование за рубежом, была использована для составления сценариев передачи “Tarixiy savol” (Исторический вопрос) телеканала “История Узбекистана” (Справка государственного учреждения “Узбекистан” Национальной телерадиокомпании Узбекистана от 14 декабря 2021 года за №01-4/4-1867). Результаты исследования послужат патриотическому воспитанию современной молодежи, правильному формулированию ею целей по получению образования за рубежом, а также углубленному изучению истории Узбекистана.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения, списка использованной литературы и приложения. Объем исследовательской части диссертации составляет 155 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHING WORKS

I бўлим (Часть; I part)

1. *Йўлдашев А.А.* “Олия” мадрасаси ва унинг туркистонлик талабалари // Тошкент ислом университети илмий-таҳлилий ахборотномаси, – 2017. – №3 – Б. 56-60. (07. 00. 00 № 21).
2. *Йўлдашев А.А.* XX аср бошларида Туркистон маърифатпарварлик ҳаракати ривожда татар зиёлилари ва таълим муассасаларининг ўрни // “O’zbekiston tarixi”. – 2018. – №2. – Б. 46-55. (07. 00. 00. № 06).
3. *Йўлдашев А.А.* “Хусайния” мадрасасида дунёвий таълим // Тамаддун нури. – 2019. – №4. – Б. 26-29. (07.00.00. № 35).
4. *Йўлдашев А.А.* Озарбайжон олий даргоҳларида ўзбек ёшларининг таълим олиши // Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси, – 2019. – №4. – Б. 29-32. (07.00.00. № 26).
5. *Йўлдашев А.А.* Уфадаги “Олия” мадрасаси ва унинг Туркистон маърифатпарварлик ҳаракатидаги ўрни // *Imom Vuxoriy saboqlari.* – 2019. – №4. – Б. 55-57. (07.00.00. № 17).
6. *Йўлдашев А.А.* Темурбек Казбеков – Германияда ўқиган андижонлик талаба // *FarDU ilmiy xabarlar.* – 2019. – №5. – Б. 91-94. (07.00.00. №32).
7. *Йўлдашев А.А.* Хорижда ўқиган Туркистон ёшлари ҳаётини ёритишда мактублар муҳим манба // *Ислом зиёси.* – 2020. – №1. – Б. 89-95. (07.00.00. №21).
8. *Йўлдашев А.А.* XX asrning 20-yillarida Germaniyada o‘qigan xorazmlik yoshlarning ta’lim faoliyatidan // *Tamaddun nuri.* – 2021. – №4. – Б. 20-23. (07.00.00. № 35).
9. *Йўлдашев А.А.* XX асрнинг 20-йилларида Европада таълим олган ўзбек қизи // *FarDU ilmiy xabarlar.* – 2021. – №5. – Б. 90-94. (07.00.00. № 32).
10. *Yuldashev A.A.* From the History of Turkish Youth Sent Abroad in the 1920S // *International Journal on Integrated Education.* – Indonesia, 2021. Vol. 4. № – P. 101-107. (Impact Factor: SJIF 7.242).
11. *Yuldashev A.A.* The education of Turkistan youth in Turkey in the earlytwentieth century (Based on archival documents and sources) // *International Conference on Scientific, Educational & Humanitarian Advancements Hosted online from,* – Samsun, Turkey Icseha-2021. P. 278-280.
12. *Йўлдашев А.А.* “Кўмак” уюшмаси ва унинг фарғоналик талаба ёшларга кўрсатган ёрдами. (XX асрнинг 20-йиллари) // *Фарғона водийси тарихи янги тадқиқотларда мавзусидаги халқаро илмий конференция материаллари.* – Фарғона, 2019. – Б. 294-296.
13. *Йўлдашев А.А.* Чўлпоннинг Туркистон ёшлари таълимига муносабати // *Чўлпон ва унинг адабий мероси. Республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами.* – Тошкент: Mumtoz so’z, 2018. – Б. 133-138.

14. *Йўлдашев А.А.* Жадид зиёлилари фаолиятида Туркистон ёшлари таълими ва уларни хорижда ўқитиш масаласи (Мунавварқори Абдурашидхонов фаолияти мисолида) // Жадидларнинг илм-маърифат ва маънавий меросининг ёшлар таълим-тарбиясидаги аҳамияти” мавзусидаги республика илмий-амалий анжумани. – Тошкент, 2020. – Б. 185-189.

II бўлим (II часть; II part)

1. *Йўлдашев А.А.* Мунаввар қори Абдурашидхонов замондошлари нигоҳида // Мунаввар қори Абдурашидхонов Туркистон тараққийпарварларининг сардори. Республика илмий-амалий анжумани материаллари тўплами. – Тошкент: Mumtoz so’z, 2018. – Б. 147-153.
2. *Йўлдашев А.А.* Туркистон, Бухоро ва Хоразм республикаларида ёшларни хорижга ўқишга юборилиши тарихидан // Ўзбекистон давлатчилиги тарихшунослиги очерклари. Том 2. ЎЗР ФА Тарих институти. – Тошкент: Navro’z, 2019. – Б. 259-268.
3. *Yuldashev A.A.* The madrassa “Oliya” and its students in Turkistan // Урал-Алтай: через века в будущее. VIII Всероссийская тюркологическая конференция (с еждународным участием), посвященная 100-летию со дня рождения народного поэта Башкортостана, Героя Социалистического Труда Мустая Карима. – Уфа, 5-8 июня 2019. – С. 278-281.
4. *Йўлдашев А.А.* Туркистон ёшларининг хорижда таълим олишига доир архив материаллари таҳлили // “Медиа майдонда тарих фани ва архившунослик интеграцияси муаммолари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Термиз: Ilm-Ziyo-Zakovat, 2019. –Б. 257-262.
5. *Йўлдашев А.А.* Абдулла Қодирийнинг Москвадаги таълимига доир манба // Марказий Осиё мамлакатларида маданий ҳаёт ва ижтимоий-гуманитар фанлар ривожининг долзарб муаммолари. Халқаро илмий-амалий онлайн конференция. – Тошкент: Тафаккур, 2020. – Б. 154-157.
6. *Йўлдашев А.А.* XX асрнинг 20-йилларида Россиянинг марказий шаҳарларида таълим олган водий ёшларининг фаолияти хусусида // Фарғона водийси тарихининг долзарб муаммолари. Республика илмий анжумани. 2020 йил 6 июнь. – Наманган, 2020. – Б. 436-439.
7. *Yuldashev A.A.* Education of youth in the works of Fayzulla Khodjaev // 2th international Multidisciplinary Scientific Conference on Ingenious Global Thoughts Hosted from. – Berlin, Germany-2021. P. 216-218.
8. *Йўлдашев А.А.* XX аср бошларида Туркистон ёшларининг Туркияда таълим олишига доир (архив ҳужжатлари ва манбалар асосида) // Жаҳон тарихининг долзарб муаммолари мавзусидаги. Республика миқёсидаги илмий-амалий анжумани тўплами. – Бухоро, 2021. – Б. 93-97.

Avtoreferat “Mahalla va Oila” ilmiy-tadqiqot institutining “Markaziy Osiyoda jamiyat, gender va oila” xalqaro ilmiy jurnali tahririyatida tahrirdan o‘tkazilgan

